

ΤΟ ΦΩΝΗΤΙΚΟ ΚΑΙ ΦΩΝΟΛΟΓΙΚΟ ΠΡΟΦΙΛ ΤΟΥ ΙΔΙΩΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΣΑΜΟΘΡΑΚΗΣ*

ΜΑΡΓΙΑΝΝΑ ΜΑΡΓΑΡΙΤΗ-ΡΟΓΚΑ
ΜΑΡΙΑ ΤΣΟΛΑΚΗ

*Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης,
Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών -Τδρ. Μ. Τριανταφυλλίδη (ΑΠΘ)*

The aim of this paper is to present the phonetic – phonemic profile of the Modern Greek dialect (MGD) of Samothraki. More specifically, 1. we give the position of the Samothraki Dialect (SD) among the other MGDs on the basis of the twenty-four characteristics proposed by Tzitzilis for the classification of the MGDs; 2. we present its phonetic – phonemic system; 3. we present (a) the special characteristics that differentiate it from all other MGDs, and are connected with the treatment of /r/ in the SD; (b) the specific characteristics that the SD shares with a few distant dialects; (c) the characteristics that the SD shares with other dialects. Our research has shown that (i) SD is a dialect-enclave and (ii) it belongs together with the other islands of the North Aegean to a transitional zone sharing characteristics with Northern Greek, Thracian-Bithynian, Asia Minor and South-Eastern dialects.

1 Εισαγωγή

Σκοπός της ανακοίνωσης είναι η σκιαγράφηση του φωνητικού - φωνολογικού προφίλ του ιδιώματος της Σαμοθράκης (ΙΣ), εστιάζοντας στις ιδιαιτερότητές του και επισημαίνοντας τα κοινά χαρακτηριστικά με, γειτονικές και μη, διαλεκτικές ομάδες. Για ειδικά φαινόμενα που έχουν απασχολήσει την επιστημονική έρευνα παρουσιάζονται οι προηγούμενες ερμηνευτικές προτάσεις και παράλληλα πληρέστερα δεδομένα του ιδιώματος, τα οποία, κατά τη γνώμη μας, τις ενισχύουν ή τις αποδυναμώνουν.

1.1 Υλικό και πηγές

Το υλικό προέρχεται από:

* Ευχαριστούμε τον καθ. Χρ. Τζιτζιλή για τις συζητήσεις προβλημάτων και το υλικό που έθεσε στη διάθεσή μας.
Corresponding Author: rongga@lit.auth.gr (Marianna Margariti-Ronga), tsmaria@lit.auth.gr (Maria Tsolaki).

1. Την επί σειρά ετών επιτόπια έρευνα στη Σαμοθράκη της μιας εκ των συγγραφέων του άρθρου, της Μ. Τσολάκη, η οποία είναι και φυσική ομιλήτρια: από τις έρευνές της έχει καταρτιστεί προσωπικό αρχείο, καταχωρημένο σε βάση δεδομένων, με υλικό που αντιπροσωπεύει το ΙΣ, όπως το μιλούν μέχρι σήμερα οι επαρκείς¹ ομιλητές του.
2. Το γραπτό και το ηχητικό υλικό παλαιότερων μελετητών, κυρίως των:
 - Heisenberg (1918, 1921, 1934) και ηχογραφημένο (1917)²
 - Andriotis (1939-40) και
 - Κατσάνη (1996)
3. Αξιοποίηση των πρώτων πληροφοριών και μαρτυριών των περιηγητών και αρχαιολόγων του 19^{ου} αι., μεταξύ των οποίων Temple, 1834;³ Blau and Schlotmann, 1855;⁴ Deville, 1867;⁵ Conze, 1860; Tozer, 1890 για το ΙΣ.⁶

1.2 Στόχοι

Για την παρουσίαση του φωνητικού - φωνολογικού προφίλ του ΙΣ θα επιχειρήσουμε στη συνέχεια: 2. να καθορίσουμε καταρχάς τη θέση του στο πλαίσιο των νεοελληνικών διαλέκτων, 3. να παρουσιάσουμε το φωνητικό – φωνολογικό σύστημά του, 4. να αναδείξουμε τα ειδικότερα χαρακτηριστικά του, που 4.1 το διαφοροποιούν από όλα τα υπόλοιπα νεοελληνικά ιδιώματα και που, κατά κανόνα, συνδέονται με την συμπεριφορά του /r/ στο ιδίωμα, 4.2 το συνδέουν με ορισμένα, και μάλιστα μη γειτονικά, ιδιώματα, 4.3. το συνδέουν με περισσότερα νεοελληνικά ιδιώματα. Τέλος, 5. θα συνοψίσουμε τα συμπεράσματα της εργασίας μας.

2 Θέση του ΙΣ στο πλαίσιο των νεοελληνικών διαλέκτων

Με βάση τα εικοσιτέσσερα, φωνητικά (1-10) και μορφοσυντακτικά (11-24) χαρακτηριστικά, που προτείνει ο Τζιτζιλής για τη διαλεκτική διαίρεση της ελληνικής, στον υπό έκδοση τόμο για τις Νεοελληνικές Διαλέκτους, διαπιστώνεται ότι το ΙΣ, εκτός από τα χαρακτηριστικά που το συνδέουν με τα βόρεια ιδιώματα (ΒΙ) – ιδιαίτερα ο βόρειος φωνηεντισμός – εμφανίζει, επίσης, κοινά χαρακτηριστικά και με άλλες διαλεκτικές ομάδες, όπως τα θρακοβιθυνιακά (ΘΒ),⁷ τα μικρασιατικά (ΜΑ)⁸ και τα νοτιοανατολικά (ΝΑ)⁹ ιδιώματα. Στο άρθρο αυτό η περαιτέρω

¹ Επαρκείς ομιλητές θεωρούμε τους μεγαλύτερους ηλικιακά ομιλητές, χαμηλού μορφωτικού επιπέδου, που ασχολούνται, ως επί το πλείστον, με αγροτοποικιακά επαγγέλματα, και συνεπώς έχουν δεχτεί τις λιγότερες εξωτερικές επιδράσεις.

² Το ηχητικό υλικό (PK 986_1, PK 986_2 & PK 986_3) βρίσκεται στο "Phonogramm-Archiv bzw. im Musikwissenschaftlichen Institut του "Humboldt-Universität" του Βερολίνου.

³ Η αναφορά στην Παπαγεωργίου (1982 : 120): Gr. Temple. 1843. *Travels in Greece and Turkey, and the Mediterranean*, London, σ. 102-119.

⁴ Η αναφορά στην Παπαγεωργίου (1982 : 166): O. Blau und K. Schlotmann. 1855. *Mittheilung über die Altertümer der von ihnen im Sommer 1854 besuchten Inseln Samothrake und Imbros*. Berlin, σ. 611.

⁵ Η αναφορά στην Παπαγεωργίου (1982 : 166-167): G. Deville. 1867. *Rapport sur une mission scientifique dans l'île de Samothrace* (Archives de missions scientifiques σειρά II, τ. IV), Paris, σ. 256.

⁶ Για δυο ποικιλίες κάνουν λόγο οι πηγές, το ιδίωμα σήμερα εμφανίζεται ενιαίο.

⁷ Πρόκειται για μια ιδιαίτερη διαλεκτική ομάδα, που για πρώτη φορά αναγνωρίζεται από τον Τζιτζιλή (ΘΒ), και περιλαμβάνει ιδιώματα της Α Θράκης και της Βιθυνίας που παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά.

⁸ Περιλαμβάνονται τα Ποντιακά, Κριμαίο-Αζοφικά (ΚΑ), Καππαδοκικά, Φαρασιώτικα και Σιλλιώτικα (ως περιφερειακό ιδίωμα) (βλ. Τζιτζιλής [υπό έκδ].).

⁹ Περιλαμβάνονται τα δωδεκανησιακά, χιώτικα, κυπριακά και το ιδίωμα του Λιβισιού (βλ. και Newton 1972b : 15).

εξέτασή μας εστιάστηκε, κυρίως, στην επισήμανση των κοινών χαρακτηριστικών με τις παραπάνω διαλεκτικές ομάδες.

2.1 Φωνητικά χαρακτηριστικά

Το ΙΣ ανήκει στα ιδιώματα που:¹⁰

1. Παρουσιάζουν στένωση (κώφωση) των άτονων /e/ και /o/ σε /i/ και /u/ (mid vowel raising) αντίστοιχα, και αποβολή των άτονων /i/ και /u/ (high vowel loss), βασικά χαρακτηριστικά των ΒΙ, που απαντούν, επίσης, και στα άλλα νησιά του Β Αιγαίου, σε μέρος των ΘΒ, στα Κριμαιο-Αζοφικά (ΚΑ), στη Σάμο και σε μέρος των Κυκλάδων.

2. Δεν διατηρούν τη ρινική προφορά στα συμπλέγματα mb, nd, ng, τα οποία προφέρονται ως [b], [d], [g]· το φαινόμενο απαντά, επίσης, σε ΒΙ (ΒΑ ζώνη της ΒΑ ομάδας,¹¹ Α Στερεά, Α. Θεσσαλία, Β. Εύβοια), στα νησιά του Β Αιγαίου, στα ΘΒ, στην Ιωνία,¹² σε μέρος των Κυκλάδων, στα Εφτάνησα, στην Κρήτη.

3. Κάνουν διάκριση ανάμεσα σε φατνιακά και ουρανοφατνιακά φωνήματα.

Το φαινόμενο απαντά, επίσης, στο μεγαλύτερο μέρος των ΒΙ και των νησιών του Β Αιγαίου (εξαιρούνται η Λήμνος και η Τένεδος), στα ΜΑ, στα κυπριακά.

4. Δεν διακρίνουν φωνολογικά τα απλά από τα διπλά σύμφωνα· το φαινόμενο απαντά, επίσης, στα ΒΙ, στα νησιά του Β Αιγαίου, στα ΘΒ, σε μέρος των ΜΑ και των κυκλαδικών κ.α.

5. Αγνοούν τον τσιτακισμό, όπως και τα περισσότερα ΒΙ, τα νησιά του Β Αιγαίου (εξαιρούνται η Τένεδος, η Λέσβος, εν μέρει η Λήμνος), τα ΘΒ (εξαιρούνται η Κριθιά κ.α.), η Σάμος, μέρος των μικρασιατικών, το Λιβίσι κ.ά.

6. Παρουσιάζουν συνίζηση, με κοινή εξέλιξη του ημίφωνου στις ακολουθίες /ia/, /io/ και /éa/, /éo/, π.χ. *μάτια* [mátja], *λαδιά* [ˈadjá] (βλ. και 4.3.4)· συνίζηση απαντά ευρύτερα στις νεοελληνικές διαλέκτους, η εξέλιξη όμως των ακολουθιών ποικίλλει στα διάφορα ιδιώματα, όπου συνήθως το ημίφωνο που προέρχεται από /e/ διαφέρει σε σύγκριση με αυτό που προέρχεται από /i/.¹³

7. Τηρούν, με ελάχιστες εξαιρέσεις, τον νόμο της τρισυλλαβίας· τον τρισυλλαβικό τονισμό μοιράζεται με τα νησιά του Β Αιγαίου, τα νότια (ΝΙ) και ΝΑ ιδιώματα κ.α· παράλληλα όμως εμφανίζεται στηλοειδής τονισμός, με ανάπτυξη 2ου τόνου (α) στο 1ο πληθ. μεσοπαθητικού ενεστώτα και παρατατικού, π.χ. *λύνουμάστι* [línunásti] 'λυνόμαστε', *λύνουμάσταν* [línunástan] 'λυνόμασταν', (β) σε αντωνυμικούς τύπους, π.χ. *τούτουνούνα* [tútunúna] 'αυτόν', *κάθαρένα* [káθajéna] 'καθένα', *ότουργιούνα* [óturjúnna] 'ό,τι λογής' και επιρρήματα, π.χ. *κάμπουμπίτα* (< καν + πούπετα) [káhubíta] 'πουθενά'· στηλοειδής τονισμός εμφανίζεται, επίσης, στα ΒΙ, τα ΘΒ κ.α.

8. Εμφανίζουν τάση για κλειστές συλλαβές (συνέπεια της αποβολής) και την αντίθετη για ανοιχτές (με ανάπτυξη φωνηέντων)· την τάση για κλειστές συλλαβές μοιράζεται με τα ΒΙ και τα νησιά του Β Αιγαίου, τα ΜΑ, καθώς όλα τα σύμφωνα, απλά ή ουρανωμένα, μπορούν να εμφανιστούν ως τελικά· αντίθετα ένδειξη τάσης για ανοιχτές συλλαβές αποτελεί η εμφάνιση επεκτατικού φωνηέντος /a/ σε αντωνυμίες π.χ. *κείνουνούνα* [cínunúna] 'εκείνον', *τούτουνούνα*

¹⁰ Πέρα από τις ειδικές μελέτες για τις νεοελληνικές διαλέκτους, για την κατανομή των χαρακτηριστικών χρησιμοποιήθηκαν και οι: Dawkins (1916), Τριανταφυλλίδης (1938), Κοντοσόπουλος (2001), Browning (1995), Χόρροκς (2006).

¹¹ Η διαίρεση των ΒΙ σε δύο ομάδες: (α) ΝΔ (Ηπειρος, Στερεά Ελλάδα) και (β) ΒΑ (Θεσσαλία, Μακεδονία, Δ. Θράκη) χωρισμένη σε δύο ζώνες (ΒΔ και ΒΑ) με όριο τη Θεσσαλονίκη είναι του Τζιτζιλί (ΒΙ).

¹² Οι πληροφορίες για την Ιωνία προέρχονται από το Λιόσης (υπό έκδ.).

¹³ Πβ. και Μαργαρίτη-Ρόγκα 1986.

[tútunúna] 'αυτόν', *ότουργιούνα* [óturjúna], *ποιόνα* [rjóna]. Παρόμοια τάση εμφανίζεται στα ΘΒ κ.α.

9. Δεν διατηρούν το ληκτικό -ν των ουδετέρων, όπως και τα ΒΙ, τα νησιά του Β Αιγαίου (εξαιρείται μέρος της Λέσβου), τα ΘΒ, τα ΜΑ (εξαιρείται μέρος ποντιακών)· επίσης τα κρητικά, τα εφτανησιακά, τα πελοποννησιακά, τα κατωιταλικά (ΚΙ).

10. Δεν αναπτύσσουν /γ/ στη ρηματική κατάληξη -εύω, όπως τα ΒΙ, μέρος των νησιών του Β Αιγαίου (εξαιρείται η Λέσβος, Ίμβρος, Τένεδος), μέρος των ΘΒ, ΜΑ κ.ά.

2.2 Μορφοσυντακτικά χαρακτηριστικά

11. Δεν διατηρούν τη μορφολογική διάκριση ανάμεσα στην ονομαστική και στην αιτιατική πληθυντικού των αρσενικών σε -ος, π.χ. *οι λαγοί - τς λαγοί*. Παρόμοιοι σχηματισμοί απαντούν στα ΒΙ (ΒΑ), στα νησιά του Β Αιγαίου (εξαιρείται η Τένεδος), στη Σάμο, τα ΘΒ, τα ΜΑ κ.α.

12. Χρησιμοποιούν την ερωτηματική αντωνυμία *τί*,¹⁴ όπως τα ΒΙ, τα ΘΒ, τα νησιά του Ιονίου κ.ά.

13. Διαθέτουν τριπλό λειτουργικό δεικτικό σύστημα: *τούτους* [tútus] 'τούτος' (κοντά στον ομιλητή), *αυτός* (κοντά στον ακροατή), *ικειός* [icós] 'εκείνος' (μακριά κι από τους δυο)· τριπλό δεικτικό σύστημα απαντά, επίσης, και σε ΘΒ ιδιώματα (βλ. Τζιτζιλής [ΘΒ]).

14. Χρησιμοποιούν τις ρηματικές καταλήξεις -ουν και -αν, όπως τα ΒΙ, τα νησιά του Β Αιγαίου (εξαιρείται η Λέσβος), τα ΘΒ, τα ΜΑ (σποραδική παρουσία παλαιότερα στο ΙΣ των -ουσι και -ασι).

15. Χρησιμοποιούν την κατάληξη -ετε για το 2ο πληθ. του ενεργητικού παρατατικού και αορίστου, π.χ. *λύνιτι* [líniti] < *λύνετε*, *λύσιτι* [lísiti] < *λύσετε*· παρόμοια τα ΒΙ (ΒΑ), νησιά Β Αιγαίου (εξαιρούνται η Θάσος, εν μέρει η Λέσβος), εν μέρει τα ΘΒ, τα ΜΑ κ.α.

16. Σχηματίζουν τον παθητικό αόριστο σε -ηκα, π.χ. *πλύθ'κα* [plíθka] < *πλύθηκα*, όπως τα ΒΙ, τα νησιά του Β Αιγαίου, τα ΘΒ, τα εφτανησιακά, τα πελοποννησιακά.

17. Σχηματίζουν τον ενικό των οξύτων ρημάτων χωρίς φωνηεντικές επεκτάσεις, π.χ. *πουλ'μό* [pulmó] 'προσπαθώ', *πουλ'μάς* [pulmás], *πουλ'μά* [pulmá]· παρόμοιοι σχηματισμοί απαντούν στα ΘΒ, στα νησιά του Β Αιγαίου και σε άλλα νησιωτικά ιδιώματα.

18. Εμφανίζουν μεικτό κλιτικό παράδειγμα στον παρατατικό των οξύτων, με αρχαϊκό ενικό και σιγματικό πληθ., π.χ. *μπόλουμαν* [bó'uman] 'μπορούσα', *μπόλεις* [bólis] 'μπορούσες', *μπόλει* [bólí] 'μπορούσε', *μπουλούσαμ'* [bu'úsam] 'μπορούσαμε', *μπουλούσιτι* [bu'úsiti] 'μπορούσατε', *μπουλούσαν* [bu'úsan] 'μπορούσαν', όπως: τα νησιά του Β Αιγαίου (εξαιρούνται η Θάσος και Τένεδος)· χωριά της Αίνου (Παπαδόπουλος 1926 : 100)· η Λέσβος, η Λήμνος (Kretschmer 1905 : 329)· η Ίμβρος (Ανδριώτης, 1930 : 175)· οι Κυδωνιές (Σάκκαρης, 1940 : 124, 129)· η Μύκονος (Dieterich, 1908 : 128)· η Κύθνος, Μεσαριά Κύπρου, Κρήνη Μ. Ασίας, Άνδρος, Νάξος, Άνω Σύρος, Κίμωλος (Κουκουλές, 1923 : 303, 304)· το Ρέθυμνο Κρήτης (Κουρμούλης, 1956 : 7) κ.α.

19. Αποβάλλουν την άτονη συλλαβική αύξηση, όπως τα ΒΙ, τα νησιά Β Αιγαίου, τα ΘΒ, μέρος ΜΑ (Καπαδοκικά, Φάρασα κ.ά), Σάμος κ.α.

20. Εμφανίζουν στερητικά επίθετα σε -τος (> -τους) / -στος (> -στους) π.χ. *αζούρστους* [aksúrstus] 'αξύριστος' και σπανιότερα σε -γος (> -γους), π.χ. *αζούλ'γους* [azúlygus] 'αζούληχτος', *αβύζαγους* [avízaygus] 'αβύζαχτος'.

¹⁴ Βλ. Contossopoulos (1983-1984) για διαίρεση σε Ελλάδα του *τί* και Ελλάδα του *είντα* (*La Grèce du τι et la Grèce du είντα*).

21. Εμφανίζουν τον υποκορισμένο τύπο στη θέση του πρωτότυπου, π.χ. *του κιφάλ'* [tu ci'fál] 'το κεφάλι', *του πουδάρ'* [tu ru'dár] 'το πόδι', *του δαχτύλ'* [tu daχtíλ] 'το δάχτυλο' (πβ. ΒΙ, ΘΒ κ.α.), παράλληλα όμως και πρωτότυπους τύπους, π.χ. *ι μήλ'γγας* [i míλgas] 'το μηλίγγι', *ι βούτυ.ους* [i vútius] 'το βούτυρο', *ι μυαλός* [i mha'ós] 'το μυαλό', *η σκούλ'κα* [i skúλka] 'το σκουλήκι', *ι κότσ'φας* [i kótʃfas] 'το κοτσύφι' (πβ. ΝΑ κ.ά.).

22. Εκφέρουν το έμμεσο αντικείμενο σε αιτιατική, π.χ. *μι του δόκι* [mi tu dóci] (< με το έδωκε), όπως μέρος των ΒΙ (ΒΑ ομάδα), τα νησιά του Β Αιγαίου (εξαιρέση μέρος της Λέσβου), τα ΘΒ, το Λιβίσι, τα ΜΑ κ.α.

23. Προτάσσουν τους αδύνατους τύπους της προσωπικής αντωνυμίας, π.χ. *μι του δόκι* [mi tu dóci] 'μου το έδωσε', όπως και τα περισσότερα ΒΙ, τα νησιά του Β Αιγαίου (εξαιρέση μέρος της Λέσβου), η Α Θράκη, η Ιωνία κ.ά.

24. Στις αντιγεγονοτικές δομές δηλώνουν τη χρονική βαθμίδα στον δείκτη, που αποτελεί γραμματικοποιημένη μορφή του παρατατικού του *θέλω*, π.χ. *θέλα / έλα να πάγυ* [θέ¹a / έ¹a na ráγυ] 'θα πήγαινα'. Παρόμοιοι σχηματισμοί απαντούν, επίσης, στα περισσότερα ΒΙ, στα ΘΒ, στην Ιωνία κ.α.

3 Φωνητικό και φωνολογικό σύστημα του ΙΣ

Το φωνηεντικό σύστημα αποτελείται από ένα πενταμελές σύστημα τονισμένων και ένα τριμελές άτονων μακρών και βραχέων φωνηεντικών φωνημάτων.

	πρόσθια		κεντρικά		οπίσθια	
	βραχέα	μακρά	βραχέα	μακρά	βραχέα	μακρά
κλειστά/ υψηλά	i	i:			u	u:
μεσαία	e	e:			o	o:
ανοιχτά/ χαμηλά			a	a:		

Πίνακας 1. Τονισμένα φωνήεντα

	πρόσθια		κεντρικά		οπίσθια	
	βραχέα	μακρά	βραχέα	μακρά	βραχέα	μακρά
κλειστά/ υψηλά	i	i:			u	u:
ανοιχτά/ χαμηλά			a	a:		

Πίνακας 2. Άτονα φωνήεντα

Τα πρόσθια φωνήεντα έχουν τα εξής αλλόφωνα:¹⁵

¹⁵ Τα σύμβολα [i], και [ə] δεν δηλώνουν τους φθόγγους του διεθνούς φωνητικού αλφαβήτου (IPA), τα χρησιμοποιούμε συμβατικά για να δηλώσουμε φθόγγους ελαφρά κεντρικοποιημένους.

Τα /i/, /i:/ παρουσιάζουν αλλόφωνα κεντρικοποιημένα [i], [i:], τονισμένα ή άτονα, μετά από υπερωικό, και [i], [i:] οπουδήποτε αλλού.

Τα /e/, /e:/ παρουσιάζουν αλλόφωνα κεντρικοποιημένα [ə], [ə:] τονισμένα μετά από υπερωικό, και [e], [e:] τονισμένα οπουδήποτε αλλού.

Στο **συμφωνικό σύστημα** του ΙΣ τα υπερωικά, τα ένηχα /n/, /l/ και τα φατνιακά διακρίνονται φωνολογικά από τα αντίστοιχά τους ουρανικά και ουρανοφαντιακά.¹⁶

		Χειλικά	Οδοντικά	φατνιακά	ουρανοφατνιακά	Ουρανικά	Υπερωικά
κλειστά	άηχα	p	t	ts	tʃ	c	k
	ηχηρά	b	d	dz	dʒ	ʃ	g
τριβόμενα	άηχα	f	θ	s	ʃ	ç	x
	ηχηρά	v	ð	z	ʒ	j	ɣ
έρρινα		m	n			ɲ	
πλευρικά			l			ʎ	
παλλόμενα			r				

Πίνακας 3. Συμφωνικά φωνήματα

Το φώνημα /l/ πραγματώνεται:

πριν από /a/, /o/, /u/ ως εξαιρετικά ασθενής προσεγγιστικός (approximant) φθόγγος, τον οποίο δηλώνουμε με το σύμβολο [l], π.χ. *καλά* [ka^lá], *λουλούδ'* [lu^lúð] (ο Andriotis, 1939-40 : 159, παλαιότερα, περιγράφει το σύμφωνο αυτό ως ανακεκαμένο ρ με ασθενή άρθρωση, που οι ξένοι το αντιλαμβάνονται ως ρ, π.χ. *καρά* αντί *καλά*).

και ως [l] πριν από τονισμένο [e], π.χ. *λέφακας* [léfakas] 'πολύ χοντρός', ή άτονο δευτερογενές [i] < [e], π.χ. *λιμόν'* [limon] 'λεμόνι', και πριν από τονισμένο [i] σε δάνεια από την τουρκική, *σιβνταλής* [sivdalis] 'σεβνταλής'.

Το φώνημα /r/ έχει ελλειπτική κατανομή, εμφανίζεται μόνο στο τέλος της λέξης ή πριν από σύμφωνο, π.χ. *ψαρ'* [psar] 'ψάρι', *φιργάδα* [firgáða] 'φρεγάδα', *σουφέρ'ς* [suférs] 'σοφέρ', *ρυάκ'* [rjác] 'ρυάκι', *ρ'φω* [rfo] 'ρουφώ'.

¹⁶ Για τη φωνολογική ανάλυση του συμφωνικού συστήματος του ΙΣ βλ. Κατσάνης 1996 και Τσολάκη 2009. Πιο συγκεκριμένα, στο ΙΣ έχουν γίνει ανεξάρτητα φωνήματα τα /c/, /j/, /ç/, /j/ και τα /k/, /ɲ/, ουρανικά αλλόφωνα των υπερωικών /k/, /g/, /x/, /ɣ/ και των οδοντικών ενήχων /l/, /n/, και τα /ʃ/, /z/, /tʃ/, /dʒ/, ουρανοφατνιακά αλλόφωνα των φατνιακών συριστικών /s/, /z/, /ts/, /dz/. Τα υπερωικά ουρανώθηκαν πριν από το ημίφωνο j, και τα /i/, /e/ (για τη διαδικασία της ουρανώσεως στα ΒΙ βλ. Μαλικούτη-Drachman & Drachman 1977 : 41 κ.ε) τα ένηχα και τα φατνιακά ουρανώθηκαν πριν από ημίφωνο και πρωτογενές /i/, ενώ δεν ουρανώθηκαν πριν από /i/ (α) δευτερογενές, π.χ. *λιμόν'* [limon] 'λεμόνι', *νι.ό* [nió] 'νερό', *ζιβγάρ'* [zinvár] 'ζεργάρι', *δώσι μ'* [dósi m] < δώσε με, (β) αναπτικτικό (βλ. 4.2.2 ii), π.χ. *ι μπαμπάζ-ι-μ'* [i babázim] 'ο μπαμπάς μου', *τ κόζιμ'* [t kózim] 'του κόσμου', *απάν-ι-μ'* [aráním] 'επάνω μου', (γ) εγκλωβισμένο ή ευφωνικό ι (βλ. 4.1.3), π.χ. *δεν-ι-δώκα* [den i dóka] 'δεν έδωσα', *σάι τσ-ι-δώκι* [saj tsi dóci] 'σας τις έδωσε', *δεν -ι- γείμι* [den i jími] 'δεν είμαι', και επίσης (δ) αυτό που υπάρχει σε τουρκ. δάνεια, π.χ. *ταλίμ* [talim] 'ξυλοκόπημα', *ακλής* [aklís] 'αγαθιάρης', *καλαμπαλίκ'* [ka^labalíc] 'καλαμπαλίκι', *καναπλίκ'* [kanaplic] 'διακοσμητικό ύφασμα γύρω από τον καναπέ' κλπ.

4 Ειδικότερα χαρακτηριστικά του ΙΣ

Πέρα από τα εικοσιτέσσερα χαρακτηριστικά, που αναφέρθηκαν παραπάνω, τα οποία καθορίζουν τη θέση του ΙΣ σε σχέση με τα υπόλοιπα νεοελληνικά ιδιώματα, το ΙΣ παρουσιάζει και ειδικότερα φωνητικά – φωνολογικά χαρακτηριστικά, που (4.1) το διαφοροποιούν από όλα τα υπόλοιπα νεοελληνικά ιδιώματα και που κατά κανόνα συνδέονται με τη συμπεριφορά του /r/ στο ιδίωμα, όπως η εμφάνιση μακρών φωνηέντων, (4.2) το συνδέουν με ορισμένα μόνο ιδιώματα, και μάλιστα μη γειτονικά, όπως (1) η ανομοίωση ύψους, (2) η εξέλιξη του /sf/ > /sv/, (3) η εμφάνιση ευφωνικού ή εγκλωβισμένου φωνήεντος *i*, (4.3) απαντούν σε περισσότερα νεοελλ. ιδιώματα. Από τις παραπάνω κατηγορίες θα εξεταστούν συστηματικότερα η πρώτη (4.1) και η δεύτερη (4.2)· από την τρίτη (4.3) θα περιοριστούμε μόνο σε όσα έχουν ιδιαίτερη σημασία για το ΙΣ, όπως (4.3.1) η αποβολή ληκτικού /e/ στα βαρύτονα ρήματα στο 1^ο πληθ. ενεργ. φωνής και 1^ο ενικό μεσοπαθητικής, (4.3.2) η ανάπτυξη μεσοσυμφωνικού φωνήεντος *i*, (4.3.3) η ανάπτυξη *γ* ή *j*, (4.3.4) η εξέλιξη της ακολουθίας Ci/eV, (4.3.5) η εξέλιξη των ακολουθιών /Vsis/, /Vzis/, /Vxis/, /Vγis/, /Vstis/, /Vtsis/, (4.3.6) η ανομοίωση τρόπου άρθρωσης του συμπλέγματος /rθ/ > /rt/, (4.3.7) η μετάθεση.

4.1 Ιδιάζοντα χαρακτηριστικά του ΙΣ

4.1.1 Μακρά φωνήεντα στο ΙΣ

Το κυριότερο χαρακτηριστικό που διαφοροποιεί το ΙΣ από όλα τα υπόλοιπα νεοελληνικά ιδιώματα είναι η αποβολή του /r/, με συνέπεια σειρά φωνολογικών διαδικασιών, με σημαντικότερη την εμφάνιση μακρών φωνηέντων με φωνολογική αξία.

Το ΙΣ ήδη από τις πρώτες μαρτυρίες (Conze, 1860 : 52-54· Tozer, 1890 : 334-5 και Heisenberg,¹⁷ 1918· 1921· 1934) εμφανίζεται με ολοκληρωμένη αποβολή του /r/· η εικόνα για το ΙΣ που δίνει ο Heisenberg, και επιβεβαιώνεται αργότερα από τον Andriotis (1939-40) είναι, με κάποιες εξαιρέσεις (για παράδειγμα ο Heisenberg καταγράφει ημίφωνο *ι* ή /r/ στην έξοδο συλλαβής, ενώ σήμερα απαντά μόνο /r/), όμοια με την σημερινή εικόνα του ιδιώματος.

Για αποβολή του /r/ σε άλλες νεοελληνικές διαλέκτους δεν έχουμε επαρκείς πληροφορίες.¹⁸

Τα μακρά φωνήεντα του ΙΣ, όπως έχουμε παρουσιάσει σε προηγούμενη μελέτη μας (Μαργαρίτη-Ρόγκα & Τσολάκη, 2011) προέρχονται:

1. κατά κανόνα από αποβολή του /r/.

Το /r/ αποβάλλεται σε έμβαση συλλαβής (onset), ενώ διατηρείται στην έξοδο (coda). Συνέπεια της αποβολής είναι η εμφάνιση μακρών φωνηέντων:

¹⁷ Πρώτη γλωσσολογική καταγραφή του ΙΣ.

¹⁸ Η πληροφορία του Οικονομίδη (1933) για γενικευμένη αποβολή του /r/ (αλλά και του /l/) στο Ταϊφίρι αναιρείται από τον Λουίζο (1934)· μαρτυρίες για αποβολή του /r/ στην Κάπη της Λέσβου έχουμε από τον Kretschmer (1905 : 159-160), π.χ. *γάμματα* 'γράμματα', *γαμμένα* 'γραμμένα', *γαβός* 'γαμπρός', *πουνό* 'πουρνό', *πόβατα* 'πρόβατα', *φέτα* 'φέρτα' κλπ.· ο Ψάλτης (1905 : 57) για τις Σαράντα Εκκλησιές δίνει τη λ. *χουσός* 'χρυσός' και παράγωγά της στα ποντιακά μεμονωμένες αποβολές του /r/ σημειώνει ο Oeconomides (1908 : 122), π.χ. *δίκροκον* < δίκροκον, *έχουμαι* < έρχουμαι (Όφις) κ.ά. Επίσης, έχουμε πληροφορίες για αποβολή του /r/ και σε ΝΙ: σε ιδίωμα της Ν Σαντορίνης ο Newton (1972b : 76) αναφέρει αποβολή του /r/ σε όλες τις θέσεις· για την Κρήτη ο Πάγκαλος (1955 : 217 κ.ε.) αναφέρει αποβολή του λ και ρ στο Τυμπάκι.

α. από αναπληρωματική έκταση, όταν το /r/ είναι αρχικό ή δεύτερο μέλος σύνθετης έμβασης, π.χ. *άβου* [á:vu] 'ράβω', *όγου* [ó:γus] 'ρόγος', *ούουχα* [ú:xa] 'ρούχα', *ίχνου* [í:xnu] 'ρίχνω', *ταβώ* [ta:vó] 'τραβώ', *γαίαινου* [γέ:nu] 'υγραίνω', *κυφτός* [ki:ftós] 'κρυφτό', *κουουταλώ* [ku:ta¹ó] 'κροταλώ', *αλέβυ* [alévi:] 'αλεύρι'.

β. από συναίρεση όμοιων φωνηέντων ή ανόμοιων που έγιναν όμοια, μετά από στένωση ή αφομοίωση,¹⁹ όταν το /r/ ήταν μεσοφωνηεντικό,

π.χ. *τύ* [τί:] 'τυρί', *χάα* [χά:] 'χαρά', *χόος* [χό:s] 'χορός', *απουσπί* [apusrí:] 'αποσπερί', *τυυγάλ'* [ti:γάλ] 'τυρογάλοι', *ζέε* [ksé:] 'ξέρω', *πάα* [ρά:] 'πάρω'.
καθίζου [καθί:zu] (< καθερίζω) 'καθαρίζω'.

2. Από άλλες φωνολογικές διαδικασίες των οποίων το εξαγόμενο έχει λεξικοποιηθεί και σε ορισμένες από τις περιπτώσεις αυτές δεν είναι εύκολο να ανιχνευθεί με ασφάλεια η προέλευση των τύπων, όπως:

(α) /a:/ 'θα': ο γραμματικοποιημένος δείκτης για την περιφραστική δήλωση του μέλλοντα 'θα', που εμφανίζεται ως /a:/ στο ΙΣ και ως /a/ στα ΘΒ, μπορεί να προέκυψε από *θα* ή *δα* ή *θαλά*.²⁰

Οι συνεκφορές *δεν θα*, *πού θα*, *τί θα*; εξελίσσονται σε:

[δά:], [ρά:], [τά:], με μακρό φωνήεν στη Σαμοθράκη· με μακρό²¹ ή βραχύ [δά], [ρά], [τά] στον ευρύτερο ΘΒ χώρο.²²

(β) τύποι με εναλλαγή /i:/ άτονο ~ /jí/ τονισμένο, π.χ. [i:néka] 'γυναίκα', [i:tóŋ] 'γειτόνοι', [raɫujíniku] 'παλιογύναικο', [jíŋunas] 'γειτόνας'.²³

(γ) από αποβολή μεσοφωνηεντικού /ð/:

ι. στις δεικτικές αντωνυμίες και επιρρήματα, όπου προτάσσεται το δεικτικό μόριο *έδε*²⁴ > *έε*, π.χ. *έεφτος* [έ:ftus] 'αυτός', *έεκειους* [έ:cus] 'εκείνος', *έετουςους* [έ:tusus] 'τόσος', *έεφτ'* [έ:ft] 'αυτού', *έεκ'* [έ:c] 'εκεί'.

Το *έδε* έχει ευρεία κατανομή στις νεοελληνικές διαλέκτους και εμφανίζεται με διάφορες μορφές, όπως *έδ(ε-)*, *έε-*, *έϊ* ή *έj*.²⁵

α. *έδε*, π.χ. *έδαντους*, *έδιφτους* (Ιμβρος· Τζαβάρας, 2011)· *έδεδέτσι*, *έδεκεί*, *έδεφτός* (Χίος· Άμαντος, 1926 : 26)· *έδitsi* (Λέσβος· Kretschmer, 1905 : 356)· *έδεκεί* (Θήρα· Πεταλάς, 1876)· *έδέτσι* (Κρήτη· Kretschmer, 1905 : 355).

¹⁹ Επισημαίνουμε ότι δεν μαρτυρούνται σήμερα τύποι που κατά τον Andriotis (1939-40 : 198-9) εμφανίζουν μερική αφομοίωση των ακολουθιών (πρωτογενών και δευτερογενών) *éu* > *ëü*, *iü* > *íü*, *iü* > *iü*, όπως *γέυς*, *γύυς*, *αδίδιυ*, *νέυς*, ως προστάδιο της πλήρους αφομοίωσης, αλλά αντί αυτών εμφανίζονται σήμερα οι τύποι: *γέους* [jéus] 'γέρος', *γύους* [jýus] 'γύρος', *αδίδιου* [adídiu] 'αντίδωρο', *νέους* [néus] ή *νός* [nos] 'νός', με εξαίρεση τα *ζέεμ*, *φέεμ* που εξελίχτηκαν, με πλήρη αφομοίωση και συναίρεση, σε *ζέεμ* [ksé:m] 'ξέρομε', *φέεμ* [fé:m] 'φέρομε', και με παράλληλους τύπους *ζέουμ* [kséum], *φέουμ* [féum].

²⁰ Βλ. και Τσολάκη (2009 : 395-396).

²¹ Ο Ψάλτης (1905 : 40) για τις Σαράντα Εκκλησιές επισημαίνει "το *α* είναι αληθώς μακρόν και δη περισπώμενον, διότι ούτως απαγγέλλεται ωσάν να είναι δύο *α*, ων το πρώτον λαμβάνει τον ισχυρότερον τόνον, το δε δεύτερον τον ασθενέστερον *πάα*... ". Ο Χατζιδάκης (1907 : 142) αναφερόμενος στο φαινόμενο αυτό των Σαράντα Εκκλησιών, γράφει "Δηλαδή απολομένου του *θ* του χωρίζοντος πρότερον τα δύο φωνήεντα *ι-α*, *ου-α* επήλθεν αφομοίωσις του ασθενεστέρου αυτών *ι*, *ου* προς το ισχυρότερον *α* ... αλλ' ούπω συγχώνευσις εις ένα μόνον απλούν και δη βραχύν φθόγγον. Τα δύο δε όμοια και συνεκφερόμενα *α* *α* δύνανται, ως εικός, εν τη αρχή της συναλοιφής αυτών έτι ευρισκόμενα, να υπολαμβάνωνται ως έν μακρόν φωνήεν".

²² Βλ. Τζιτζιλής (ΘΒ)· Παπαδοπούλου (2010 : 264) κλπ.

²³ Οι τύποι *υναίκα*, *είτονας*, *ειτόν'σσα* έχουν ευρύτερη κατανομή σε ΘΒ και ΒΙ, π.χ. *υναίκα*, *είτονας* (Τρίγλια· Παπαδοπούλου, 2011 : 74), *ιτόν'σα* (Θάσος· Heisenberg, 1918 : 38). Η ιδιαιτερότητα στο ΙΣ είναι η εμφάνιση μακρού φωνήεντος και η εναλλαγή /i:/ άτονο ~ /jí/ τονισμένο.

²⁴ Πβ. ΛΜΕ-Κρ. λ. *έδε*, *έδεδώ*, *έδεκεί*, *έδεκείνος*, *έδεκείσε*, *έδεπά*, *έδετούτος*, *έδέτσι*, *έδευτού*.

²⁵ Τα παραδείγματα από γραπτές πηγές τα γράφουμε όπως τα καταγράφουν οι συγγραφείς τους.

b. *έε*, π.χ. *έετους*, *έετεινος* (Χίος [Πυργί]: Τσικής, 2002 : 33, 109).

c. *έι* ή *έι*, π.χ. *έιtutus*, *έιtsi* (Λέσβος: Kretschmer, 1905 : 266, 355), *έιτουτους*, *έιτοσους* (Ιμβρος: Ανδριώτης 1930 : 167): *έιτσει*, *έιτσεινα* (Κυδωνιές: Σάκκαρης 1940 : 98): *έιtsi* (Λέσβος, Kretschmer 1905 : 355).

ii. στο δεικτικό επίρ. *ουονά* [u:ná] ‘εδώ’· παράλληλοι τύποι στο ΙΣ: *ιδ’νά* [ιδνά], *δουνά* [δυνά], *έδουνα* [έδυνα], πβ. και *οδονά* (Κάρπαθος: Μηνάς, 1970 : 112).

3. Αποτέλεσμα δανεισμού τουρκικών λέξεων

Ορισμένες φορές τουρκικά δάνεια²⁶ εμφανίζουν στο ιδίωμα μακρό φωνήεν ως απόδοση μακρού ή βραχέος φωνήεντος ή διφθόγγου της τουρκικής:

άαφιρουμ [á:firum] ‘μπράβο’ < τουρκ. âferin (με διατήρηση του /r/)

χίισ’ [xi:ʃ] ‘ορμή, φόρα’ < τουρκ. hiz

κιμάς [ki:más] ‘κιμάς’ < τουρκ. kiyama, *πίι* [pi:] ‘πάρα πολύ’ < τουρκ. epey.

Ερμηνευτικές προτάσεις για την αποβολή του /r/ στο ΙΣ έχουν κάνει οι Newton (1972a,b), Hayes (1989), Kavitskaya (2002), Torinzi (2006 & 2010), Kirarsky (2011). Τις προτάσεις αυτές παρουσιάσαμε και κρίναμε στο άρθρο μας (2011) για τα μακρά φωνήεντα της Σαμοθράκης. Εκεί καταλήξαμε ότι τα δεδομένα της Σαμοθράκης ερμηνεύονται επαρκέστερα από την πρόταση του Kirarsky (2011) ότι το /r/, ως τεμάχιο υψηλής ηχητικότητας (high sonority segment), αποκλείεται από την έμβαση, ενσωματώνεται στον πυρήνα και γίνεται φορέας μόρας, σχηματίζοντας ανερχόμενη δίφθογγο (rising diphthong) με το επόμενο φωνήεν, και στη συνέχεια αποβάλλεται με αναπληρωματική έκταση (compensatory lengthening) του φωνήεντος.

4.1.2 Μακρά φωνήεντα και σε άλλες διαλέκτους;

Ακολουθίες φωνηέντων προκύπτουν και σε άλλες διαλέκτους από αποβολή μεσοφωνηεντικών, κατά κανόνα ηχηρών τριβόμενων /v/, /ɣ/, /ð/ (αλλά και άλλων συμφώνων), είναι δύσκολο όμως να αποφανθούμε για την παρουσία φωνολογικά μακρών φωνηέντων στις διαλέκτους αυτές, δεδομένου ότι δεν διαθέτουμε τα κριτήρια που θα μας επέτρεπαν μια τέτοια περιγραφή. Στις διαλέκτους αυτές παρατηρείται ποικιλία στη συμπεριφορά των φωνηέντων της χασμωδίας:²⁷

(α) διατηρούνται: *έφαα* [éfaa] (Ρόδος: Tsoranakis, 1940, 38), *πουλλολός*, *παάμη*, (Κρήτη: Χατζιδάκις, 1905 : 240-241): *λαάτι* (< λουγάτι < λογάται), *παά* (< πού θα), *τζαάπιν* (< τζοχάπιν), *ταάρις* (τιγάρις < τίγαρ), *ααπού* (< αου πού < από πού), *κάαμαν* (< κάουμαν < κάωμαν) (Λιβίσι: Ανδριώτης, 1961, 32-33): *μαναά* (< μαναχά) (Κομοτηνή, Ξάνθη: Παπαδόπουλος 1926 : 35).

Η διατήρηση της ακολουθίας των φωνηέντων έχει θεωρηθεί ως ένδειξη ότι η αποβολή του συμφώνου είναι νεότερη ή ότι η διαδικασία της συγχώνευσης τελείται με διαφορετικούς ρυθμούς στα διάφορα ιδιώματα (Χατζιδάκις 1905 : 241).

(β) τα δύο όμοια φωνήεντα απλοποιούνται σε ένα βραχύ π.χ. *πουλλολός* (< *πουλλολόγος*) (Κέα: Χατζιδάκις, 1905 : 240-241): *άς* (< ά(λ)ας), *γά* (< γά(λ)α), *βδομά* (< βδομά(δ)α), *κα* (< κα(λ)ά), *μό* (< μό(ν)ο), *ζύ* (< ζύ(γ)ι) (Φάρασα: Ανδριώτης, 1948 : 18).

αθός (< *ααθός* < *αγαθός*), *βιδολός* (< *βιδολόγος*) (Ρόδος: Tsoranakis, 1940 : 38-39).

(γ) εξελίσσονται σε δίφθογγο, η οποία στη συνέχεια υφίσταται κι άλλες τροποποιήσεις, π.χ. *άωρος* > *ά^{ov}ρος* > *άβρος*, *κάβουρας* > *κό^{ovv}ρας* > *κόγγρας* (Ρόδος: Tsoranakis, 1940, 48).

²⁶ Ο έλεγχος των τουρκ. δανείων έγινε με βάση το Λεξικό Redhouse.

²⁷ Για ποικίλες εξελίξεις στα δωδεκανησιακά ιδιώματα βλ. και Παπαναστασίου (υπό έκδ.).

Για μακρά φωνήεντα γενικότερα στις νεοελληνικές διαλέκτους βλ. Tsorpanakis (1940), Seiler (1958), Hamp (1961).

4.2 Ισόγλωσσα με μη γειτονικά ιδιώματα

4.2.1 Ανομοίωση ύψους (height dissimilation)

Πρόκειται για εξέλιξη των φωνηεντικών ακολουθιών (vowel sequencies) έα και όα σε ία και ύα αντίστοιχα. Οι ακολουθίες αυτές προέκυψαν δευτερογενώς από τις /έγα/ και /όγα/ με αποβολή του /r/, δηλ. /έγα/ > [έα] > [ία] και /όγα/ > [όα] > [ύα], π.χ. *μία* [μία] 'μέρα', *ούα* [ύα] 'ώρα' κ.ά.

Το φαινόμενο έχει μελετηθεί από τους παρακάτω ερευνητές:

1. Ο Andriotis (1939-40 & 1974) πρώτος περιέγραψε και εξέτασε το φαινόμενο της Σαμοθράκης σε συνδυασμό με διαλέκτους που εμφανίζουν δευτερογενείς φωνηεντικές ακολουθίες μετά από αποβολή μεσοφωνηεντικών /v/, /δ/, /γ/, όπως τα κυπριακά, δωδεκανησιακά και ιδιώματα ορισμένων άλλων νησιών του Αιγαίου, ποντιακά και καππαδοκικά (Andriotis, 1974 : 15).

Το φαινόμενο, που το ονόμασε 'νόμο της προφύλαξης' ('Loi de prophylaxie', Andriotis 1974 : 7),²⁸ το αποδίδει σε μία σταθερή τάση στον φωνηεντισμό των νεοελληνικών διαλέκτων για ανομοίωση των μελών ορισμένων φωνηεντικών ακολουθιών, με μεγιστοποίηση της διαφοράς ανοίγματος, για να αποτραπεί η συναίρεσή τους και να διατηρηθεί έτσι η συλλαβική οικονομία (δηλ. ο αριθμός των συλλαβών) της λέξης.²⁹

2. Ο Newton (1972b : 78)³⁰ χαρακτηρίζει το φαινόμενο ανομοίωση ύψους (height dissimilation) και παριστάνει τη διαδικασία παραγωγής ως εξής:

	méra	óra
αποβολή του /r/ (/r/ deletion)	méa	óa
ανομοίωση ύψους (height dissimilation)	mía	úa

Οι ακολουθίες αυτές δεν υφίστανται συνίζηση. Όπως επισημαίνει και ο Newton (1972b : 78), οι ακολουθίες υψηλού V + V (high vowel + vowel) δεν τράπηκαν σε [yV], [wV], διότι όταν το /r/ χάθηκε ιστορικά, η συνίζηση (glide formation) είχε πάψει να είναι ενεργός φωνολογικός κανόνας.

3. Ο Méntez Dosuna (2002) αμφισβητεί τη διαδικασία της ανομοίωσης ύψους, υποστηρίζοντας ότι δεν συνδυάζεται με κανένα καθολικό χαρακτηριστικό και στερείται πραγματικής φωνητικής αφετηρίας τόσο συγχρονικά όσο και διαχρονικά· αποδίδει το φαινόμενο σε συνίζηση (loss of syllabicity), δηλ. ημιφωνοποίηση του φωνήεντος και σχηματισμό διφθόγγου, κατόπιν τροπή των μη συλλαβικών ɛ & ɔ σε ημίφωνα j και w (glide formation) αντίστοιχα, και εν συνεχεία διαίρεση

²⁸ Ο Andriotis (1974 : 38) παραπέμπει και στον Schwyzer, Griechische Grammatik 1, σ. 242, ο οποίος, συζητώντας την τροπή του ε σε ι στις ακολουθίες ε+Φ σε αρχαίες ελληνικές διαλέκτους, χαρακτηρίζει το φαινόμενο ως «Hiatusprophylaxe gegenüber der sich anbahnenden Kontraktion».

²⁹ Ο Andriotis (1974 : 52) συμφωνεί με την φωνητική ερμηνεία του φαινομένου από τον Dieterich (1898 : 71 κ.ε.), αλλά θεωρεί εσφαλμένη τη σύνδεσή του με τον βόρειο φωνηεντισμό (Dieterich ό.π.: 77, σημ. 2).

³⁰ Εδώ πρέπει να παρατηρήσουμε ότι ο Newton εκ παραδρομής συμπεριλαμβάνει για το ιδίωμα της Σαμοθράκης και την ακολουθία /e/+o/ σε αυτές που υφίστανται ανομοίωση ύψους. Προφανώς, έχει παρερμηνεύσει δεδομένα που δίνει ο Andriotis (1939-40 : 165 κ.ε.) για άλλες νεοελληνικές διαλέκτους, ενώ ο ίδιος ο Andriotis (ό.π. : 164, 184) δηλώνει ρητά ότι στο ιδίωμα της Σαμοθράκης πρόκειται για τονισμένα *ο* και *ε* ακολουθούμενα από άτονο *α*.

(dieresis), δηλ. τροπή του ημιφώνου σε πλήρες φωνήεν με οπισθοχώρηση του τόνου στην προηγούμενη θέση του, δηλ. [éa] > [éa] > [eá] > [já] > [ía] και [óa] > [óa] > [oá] > [wá] > [úa]. 4. Οι Malikouti-Drachman & Drachman (2011) συζητούν και απορρίπτουν την πρόταση του Méntez Dosuna και υποστηρίζουν την άποψη του Newton για ανομοίωση ύψους. Εστιάζοντας κυρίως στο επιχείρημα του Méntez Dosuna ότι παρόμοια διαδικασία δεν απαντάται διαγλωσσικά, αντιτείνουν ότι ανομοίωση ύψους, – όχι όμως σε χασμωδία, αλλά σε περιβάλλον VCV– παρατηρείται σε γλώσσες της Ωκεανίας και Ν. Γουινέας.³¹ Στο θέμα επανέρχεται ο Drachman, με το υπό δημοσίευση άρθρο του στον παρόντα τόμο, υποστηρίζοντας την ίδια άποψη, με δεδομένα και από άλλες γλώσσες (π.χ. Ινδιάνικη γλώσσα της Καλιφόρνιας, γλώσσες νησιών του Ειρηνικού), και προτείνοντας την ενοποίηση των δύο διαδικασιών (νεοελληνικών διαλέκτων με VV και γλωσσών με VCV), με παραμετροποίηση των διαφορών τους, σε μια γενικευμένη οικογένεια διαδικασιών (process-family), που ονομάζεται 'dissimilatory vowel raising'.

Ως προς τις παραπάνω απόψεις έχουμε να κάνουμε τις εξής παρατηρήσεις:

Κατά τη γνώμη μας, η άποψη του Ανδριώτη ότι, σε περίπτωση χασμωδίας, η τροπή του έα και όα σε ία και ύα αντίστοιχα, είναι μηχανισμός αποφυγής της συναίρεσης, μπορεί να υποστηριχθεί από πρόσθετα δεδομένα του ιδιώματος. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με νεότερες εξελίξεις, σε ορισμένες περιπτώσεις που η ακολουθία /όα/ δεν εμφανίζει πλέον ανομοίωση ύψους, υφίσταται αφομοίωση και συναίρεση σε ένα μονοσυλλαβικό μακρό φωνήεν, οπότε προκύπτει ελάττωση του αριθμού των συλλαβών της λέξης, π.χ. *κόοκας* [kó:kas]³² (< κόακας) 'κόρακας' (πβ. γεν. *κουάκ'* [kuák' 'κοράκου'), *ώω* [ó:]³³ < *ώα* [óa] < *ώρα* (αντί του παλαιότερου *ούα* [úa]): επίσης το νεότερο στο ιδίωμα *τώω* [tó:] < **τώα* [tóa] < *ώρα* εμφανίζεται μόνο με αφομοίωση και συναίρεση³⁴ (στο ΙΣ με τη σημασία 'ώρα' χρησιμοποιείται το *έδια* [édja]).

Σημειώνεται ότι η ακολουθία /έα/, σε αντίθεση με την /όα/, εξακολουθεί σε όλες τις περιπτώσεις να εμφανίζει ανομοίωση ύψους ([ía]).

Η άποψη του Méntez Dosuna για συνίζηση και στη συνέχεια διαίρεση με οπισθοχώρηση του τόνου, δημιουργεί ορισμένα ερωτήματα. Πιο συγκεκριμένα, πώς θα δικαιολογήσουμε την απουσία ουράνωσης του /l/, π.χ. στη λέξη [lía] 'λέρα', αν δεχτούμε τη διαδικασία με συνίζηση: /léra/ > [léa] > [leá] > [ljá] > [lía]: γιατί, δηλ. δεν ουρανώνεται το /l/ που ακολουθείται από το ημίφωνο [j] –κατεξοχήν ουρανοποιητικό τεμάχιο³⁵– αν προέκυψε από το [ljá]; Υπενθυμίζουμε ότι στο ΙΣ, όπως προαναφέρθηκε σημ. 16, το /l/ ουρανώθηκε και τράπηκε σε /k/ πριν από ημίφωνο *í* και πρωτογενές /i/, ενώ έμεινε αμετάβλητο πριν από δευτερογενές /i/ < /e/ και τονισμένο /é/: έτσι, στο ελάχιστο ζεύγος (minimal pair) /lía/ 'λίρα' - /lía/ 'λέρα' αντανακλάται η ουράνωση του /l/ σε /k/ πριν από /i/ στο /kía/ 'λίρα' και η απουσία ουράνωσης πριν από δευτερογενές /i/ στο /lía/ 'λέρα'.

Επισημαίνουμε, επίσης, ότι στο ΙΣ δεν παρατηρείται συνίζηση, μετά την αποβολή του /r/, στο περιβάλλον που συζητάμε, ούτε όταν είναι άτονα και τα δύο φωνήεντα, π.χ. *ανιφτιακίζου*

³¹ Για δεδομένα από τη γλώσσα Alambalak, βλ. Blevins (2009).

³² Επισημαίνουμε ότι στο συγκεκριμένο παράδειγμα η συναίρεση που σημειώνεται αφορά πολυσύλλαβο (προπαροξύτονο) τύπο.

³³ Ήδη στον Heisenberg (1921 : 93) *kal' óos* 'καλή ώρα σου' παράλληλα με τον τύπο *kal' úas*.

³⁴ Η λ. *ώρα* που αναφέρεται ως [túa] από τον Newton (1972a : 568-569 & 1972b : 77) με ανομοίωση ύψους δεν μαρτυρείται με τη μορφή αυτή σήμερα ούτε και επιβεβαιώνεται ως παλιότερη προφορά. Αντίθετα η προφορά *τώω* [tó:] πιστοποιείται και από τον Andriotis (1939-40 : 160, σημ. 1 & 1974 : 8, σημ. 1).

³⁵ Για ιεραρχία του ενεργούντος τεμαχίου στην ουράνωση βλ. Μαλικούτη (1977 : 42) για τα βόρεια ιδιώματα, και διαγλωσσικά Kochetov (2011 : 1672).

[aniftiacizu] ‘αναθαυρώ’, *πιαστό* [riasto] ‘χαλί’, *κιασιά* [ciaʃǎ] ‘κερασιά’, *κουασμένους* [kuazménus] ‘κουρασμένος’.

Ως προς την πρόταση των Malikouti-Drachman & Drachman (2011) και Drachman (υπό έκδ.) για ανομοίωση ύψους σε περιβάλλον VCV περιορίζομαστε μόνο να αναφέρουμε δεδομένα του ΙΣ, σύμφωνα με τα οποία δεν υφίσταται ανομοίωση ύψους στο περιβάλλον αυτό.³⁶

(α) ούτε όταν είναι τονισμένο το 1ο φωνήεν (e ή ο), δηλ. VCV, οποιοδήποτε και αν είναι το μεσοφωνηεντικό σύμφωνο, π.χ. *μέλαγας* [méʎagas] ‘θολό νερό’, *αγέλαστους* [aǰéʎastus] ‘αγέλαστος’, *μσουπέλαγα* [msuréʎaga] ‘στο μέσο του πελάγου’, *γαίμα* [jéma], *γένα* [jéna], *πέταλου* [rétaʎu] ‘πέταλο’, *βικόλακας* [vi:kóʎakas] ‘βρικόλακας’, *γόνατου* [ǰónatu] ‘γόνατο’, *ακόμα* [akóma].

(β) ούτε όταν είναι άτονο το 1ο φωνήεν (e ή ο), επειδή η ανύψωση, στην περίπτωση αυτή πρέπει να αποδοθεί σε στένωση κι όχι σε ανομοίωση, π.χ. *κεφάλι* > *κιφάλ* [cifál], *φορά* > *φουρά* > *φουά* [fuá]. σε ορισμένες περιπτώσεις μάλιστα σημειώνεται αφομοίωση φωνηέντων, π.χ. *Σαμοθράκη* > *Σαμαθάακ* [samaθá:c], *Σεραφείμης* > *Σαραφείμ* > *Σααφείμ* [saafíms], *ενάμισι* > *ανάμ* [anámf].

4.2.2 Εξέλιξη του συμφωνικού συμπλέγματος /sf/ > /sv/

Στο ΙΣ και στο Λιβίσι το σύμπλεγμα /sf/ εμφάνισε ανομοίωση ως προς την ηχηρότητα και το *σφ* [sf] τράπηκε σε *σβ* [sv].

Παραδείγματα από ΙΣ

σβάζου [svázu] ‘σφάζω’, *σβιντάμ* [svidám] ‘σφεντάμι’, *σβήνα* [ʃvína] ‘σφήνα’, *σβίγγουμ* [ʃvígum] ‘σφίγγομαι’, *σβήδα* [ʃvída] ‘σφηνοειδές αγγείο’, *σβύι* [ʃví:] ‘σφυρί’, *σβύιζου* [ʃví:zu] ‘σφυρίζω’, *σβαλ μένους* [svalménus] ‘κλεισμένος’, *σβουγγίζου* [svuǰízu] ‘σφουγγίζω’, *σβάαγγ* [svá:ǰ] ‘σπαράγγι’, *πουουσβυγίτικους* [pu:svijítikus] ‘προσφυγίτικος’, *καλ βουσβέρ* [kalvuʃvér] ‘σφυρί για καλίγωμα’, *αλέσβι.ίσ* [aléʃviíʃ] (< τουρκ. alısveris) ‘αλισβερίσι’ (στο Λιβίσι /sf/ στη λ. *αλισφερίσιν* Ανδριώτης 1961 : 49).

Παραδείγματα από Λιβίσι (Ανδριώτης, 1961 : 49)

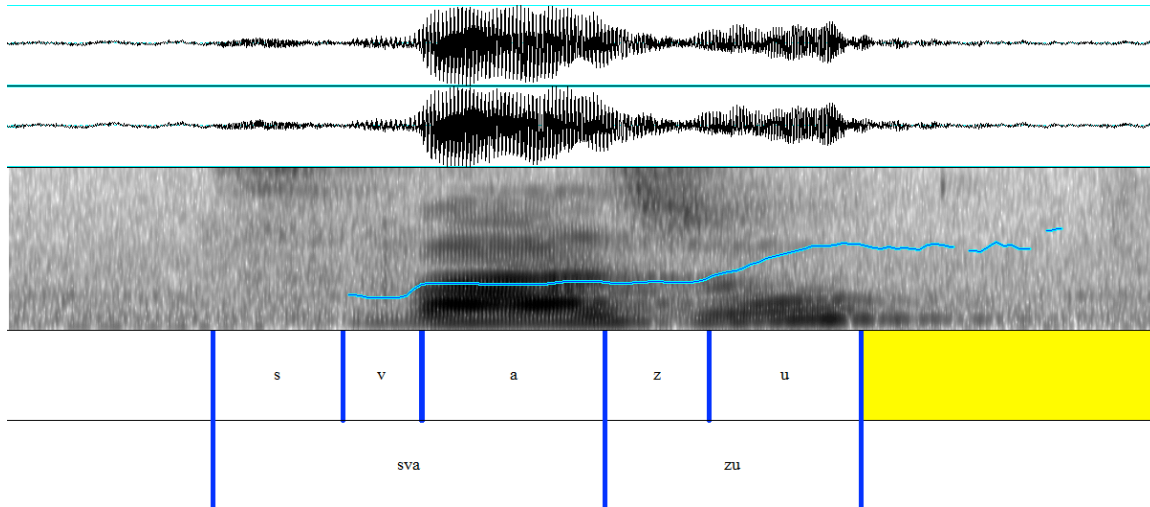
σβάννου, *σβαχτά*, *σβάχτης*, *σβαλού*, *σβήκα*, *σβίγγου*, *σβιχτά*, *σβουγγαλού*, *σβυρού*, *αόρ. ισβύριζα*, *σβυρίδα*, *σβυριδίν*.

Σύμφωνα με τον Ανδριώτη (Andriotis, 1939-40 : 204-205 & Ανδριώτης, 1961 : 49) το ασυνήθιστο αυτό χαρακτηριστικό εμφανίζεται με συστηματικότητα στο ιδίωμα της Σαμοθράκης και στο Λιβίσι και σποραδικά στην Κρήτη και στην Τριφυλία της Πελοποννήσου και στη Ρόδο.

Ο Andriotis (1939-40 : 204-205) ερμηνεύει το φαινόμενο ως αφομοίωση ως προς την ηχηρότητα από ένα ελαφρά ηχηροποιημένο *σ* που ηχηροποιήθηκε από επίδραση τελικού -ν της προηγούμενης λέξης και σημειώνει ότι αντιλαμβάνεται μια ελαφρά ηχηρότητα στο *σ* του συμπλέγματος *σβ*.

Εμείς σήμερα δεν αντιλαμβανόμαστε ηχηρότητα στο /s/, όπως προκύπτει και από το παρακάτω σπεκτρογράφημα (spectrogram) της λέξης [svázu].

³⁶ Πβ. και Drachman (υπό έκδ.) για παραμετροποίηση των διαφορών ως προς την ανομοίωση στα περιβάλλοντα VCV (σε γλώσσες του Ειρηνικού) και VV (σε ελληνικές διαλέκτους).

Σπεκτρογράφημα 1. svázu

Ως προς την ιδιαίτερη συμπεριφορά του συμπλέγματος /sf/, έχουμε να επισημάνουμε τα εξής:

(1) Το πρωτογενές συμφωνικό σύμπλεγμα *σφ* /sf/ δεν υπέστη στη μεσαιωνική ελληνική ανομοίωση τρόπου άρθρωσης, αντίθετα με τα /sθ/ > /st/, /sx/ > /sk/.

(2) Το /sf/ εμφανίζει μια ποικιλία εξελίξεων στα διάφορα ιδιώματα της νεοελληνικής. Συγκεκριμένα, όπως επισημαίνει ο Τζιτζιλής (ΜΑ), το σύμπλεγμα /sf/, στα ΜΑ και ΘΒ ιδιώματα, χαρακτηρίζεται από αστάθεια ιδίως στην αρχή της λέξης και εμφανίζει ποικίλες εξελίξεις: (α) τρέπεται σε *σπ*, π.χ. *σφάζω* > *σπάζω* (Ποντιακά), *σφεντόνα* > *σπιδόνα* (Κύζικος), (β) υφίσταται μετάθεση σε *φσ*, π.χ. *σφίγγω* > *φσίνγω* [fɪngɔ] (Φάρασα, ΚΑ), *έσφαξα* > *έφσαξα* (Καπαδ.), *σφάζω* > *φσάζω*, *σφήκα* > *φσήκα*, *σφιχτός* > *φσιχτός* (Αν. Ιδ. Βιθυνίας), (γ) απλοποιείται σε *σ*, π.χ. *σφάζω* > *σάνω* (ΚΑ, Καπαδοκ., Φάρασα), *σήκα*, *σιχτός* (Ντεμίρντεσι), (δ) απλοποιείται σε *φ*, π.χ. *σφάζω* > *φάνω* (ΚΑ, Καπαδ.), (ε) παραμένει αμετάβλητο, όπως και στην ΚΝΕ, π.χ. *σφιχτός*, στα περισσότερα ΒΙ, στην ΚΑ, δυτικά Καπαδ., στη ΘΒ: *σφοδόνα* < *σφεντόνα* (Σαράντα Εκκλησιές).

Παρόμοιες αλλαγές συναντούμε και σε άλλα ιδιώματα, π.χ. *σπαλιζζω*, *σπάζζω*, *σπίγγω* 'σφίγγω' (Ικαρία, Κύθηρα· Χατζιδάκις 1907 : 431)· επίσης, τροπές /sf/ > /fs/ και /zv/ > /vz/, π.χ. *σφυρώ* > *φσυρώ* & *σ-συρώ*, *σβήν-νω* > *βζήν-νω* & *ζήν-νω* (Κύπρος [Πάφος]· Βαγιακάκος 1973 : 68).

(3) Στη Λέσβο (Ανδριώτης, 1961 : 49) συναντούμε την ανομοίωση ηχηρότητας, όταν τα μέλη του συμπλέγματος βρίσκονται σε αντίστροφη σειρά *fs* > *vs*, π.χ. *άφ(η)σε* > *άβ'σι*, *φ(ου)σκώνω* > *β'σκώνου*, *φ(ου)στάνι* > *β'στάν'*, *ψόφ(η)σε* > *ψόβ'σι* κλπ.

(4) Από το υλικό μας, επίσης, διαπιστώνουμε ότι:

(α) το ΙΣ ανέχεται σε δευτερογενή³⁷ συμπλέγματα την ακολουθία /ʃ/ + ηχηρό τριβόμενο, δηλ. δεν ηχηροποιείται το συριστικό από το επόμενο ηχηρό σύμφωνο, π.χ. *σ'δέρς* [ʃdérɪs] < *σιδέρης* 'ο

³⁷ Επίσης, στο ΙΣ και άλλα δευτερογενή συμπλέγματα, με διαφορά ηχηρότητας, παραμένουν αμετάβλητα ή από επίδραση της ΚΝΕ, εμφανίζουν παράλληλους σχηματισμούς με αφομοίωση ηχηρότητας: *χορέβς* [xuérɪvɪs] 'χορευείς', *γέβ'ς* [jévɪs] 'γυρευείς', *δ'λέβ'ς* [dlévɪs] 'δουλέβεις', *σουματόδ'ς* [sumatódɪs] 'μεγαλόσωμος', *λαγούδ'ς* [lagúds] 'ο έχων το χρώμα του λαγού', *α(ρ)ιβ'σσα* [arivsa] 'αρχόντισσα', *ανέβ'κα* [anévka] 'ανέβηκα', *β'τώ* [vto] (& *φ'τώ* [fto] 'βουτώ', *φουβ'θώ* [funθó] (& *φουφ'θώ* [fufθó], *ανιβ'θώ* [anivθó] (& *ανιφ'θώ* [anifθó]) 'βοηθώ', *δ'κός* [ðkos] (& *θ'κός* 'δικός', *β'τω.έλιας* [vtiélas] (& *φ'τω.έλιας* [ftiélas]) 'βουτυρέλιας', *έφ'γα* [éfɣa] 'έφυγα', *φ'δέλ'* [fdél'] 'φιδάκι'.

γκρίζος', *σ'διρ'κά* [ʃdɪrká] 'σιδερικά', *σ'γουέρνου* [ʃɣuérnu] 'σιγουράρω', *σ'βουλεύου τα ζά* [ʃvulénu ta za] 'τακτοποιώ τα ζώα', *σ'βάστιρ* < *σίβη+αστερή* [ʃvástir] 'κατσικά γριζωπή με άσπρες βούλες στο μέπωπο'. Το /ʃ/ ηχηροποιείται πριν από ηχηρό κλειστό, π.χ. *ζ'μπέθιους* [zβéθius] 'συμπέθερος', *ζ'ντάζουμ* [zdázum] 'υπόσχομαι', *ζ'ντόφ'σσα* [zdó:fsa] 'συντρόφισσα'.

(β) το δευτερογενές σύμπλεγμα /sx/ εμφανίζει ηχηροποίηση του 2ου μέλους, δηλ. στη λέξη *συγχωρώ*, *σχωρνώ* και στα παράγωγά της τρέπεται σε /sɣ/, π.χ. [sɣurnó] < *συγχωρώ*, [sɣóɾju] < *συγχώριο*, [sɣuiménus] < *συγχωρεμένος* 'πεθαμένος' κλπ. Το σύμπλεγμα καταγράφεται ως /ʃɣ/ από τον Heisenberg (1921): *δ'γιό & δ'γυρνό* 'συγχωρώ' (90), *δ'γίουν* 'συγχωρούν', *δ'γόισι* 'συγχώρεσε' (92), *δ'γυιέσαμ* 'συγχωρέσαμε' (93).

Μπορούμε από όλα όσα παραθέσαμε να συμπεράνουμε ότι το ΙΣ ανέχεται τη διαφορά ηχηρότητας στην έμβαση μεταξύ α' και β' μέλους, εφόσον η μετάβαση προς τον πυρήνα (nucleus) γίνεται με αυξανόμενη ηχητικότητα (rising sonority). Με τα έως τώρα, όμως, στοιχεία δεν είμαστε σε θέση να ερμηνεύσουμε ικανοποιητικά το φαινόμενο της ηχηροποίησης.

4.2.3 Ευφωνικό ή εγκλωβισμένο φώνηεν

Πρόκειται για εμφάνιση *i* στα όρια λέξεων, σε φωνολογική φράση, μεταξύ τελικού *v* ή *s* (ή και άλλου συμφώνου) και αρχικού συμφωνικού συμπλέγματος (ή σε ορισμένες περιπτώσεις και ενός συμφώνου). Το φώνηεν το οποίο στην παραδοσιακή ορολογία αναφέρεται ως ευφωνικό, δεν ανήκει οργανικά ούτε στη μια ούτε στην άλλη λέξη, γιατί δεν διατηρείται, όταν οι λέξεις αυτές προφέρονται μόνες τους ή σε συνεκφορά με φωνήεντα, π.χ. *ζήβκα* [kʃínka] 'βγήκα', *δεν-ι-ζήβκα* [den i kʃínka], *ααν είμι* [a:n ími], *ααν -ι- γείμι* [a:n i jími] 'θα είμαι' κλπ.

Ο Ανδριώτης (Andriotis, 1939-40 : 206-207 & Ανδριώτης, 1961 : 22-3), εξετάζοντας το φαινόμενο αυτό στο Λιβίσι, επισημαίνει την παρουσία του και στη Σαμοθράκη, στην Κύπρο, στα Δωδεκάνησα, και ίχνη του στην Απουλία και στην Κρήτη.

Το φαινόμενο φαίνεται ότι ήταν εκτεταμένο στη Σαμοθράκη μέχρι τη δεκαετία του 60. Σήμερα βρίσκεται σε φάση υποχώρησης, με αποτέλεσμα την εμφάνιση παράλληλων σχηματισμών, με και χωρίς *i*, ή και την μη αποδοχή παλιότερων συνεκφορών, όπως π.χ. *τουν-ι-μ'κρό*, *τουν-ι-θ'κό* κλπ., που αναφέρει ο Ανδριώτης (1961 : 22-23).

Παραδείγματα από τη σημερινή κατάσταση του ιδιώματος της Σαμοθράκης:³⁸

- *μιαν -ι- ρ'ζιά* [mɪan i rkʃá] ή *μια ρ'ζιά* [mɪa rkʃa] 'μια ριζιά'
- *μιαν -ι- ρ'φιζιά* [mɪan i rfikʃá], *μια ρ'φιζιά* [mɪa rfikʃá] 'μια ρουφηξιά'
- *άλλ'ς -ι- φ'λής άθιπους* [áls i fɫis áθiipus] / *άλλ'ς φ'λής άθιπους* [áls fɫis áθiipus] 'άλλης φυλής άνθρωπος'
- *ντιπ-ι-φτ'νά* [dɪp i ftɪna] 'πολύ φτηνά'
- *σαν -ι- τ ιμένα* [san i t imena] / *σαν τ ιμένα* [san t imena] 'σαν εμένα'
- *δεν -ι- γήξι.α* [den i jíksia] / *δεν' ήξι.α* [den íksia] / *δε γήξι.α* [de jíksia]
- *δεν -ι- σ'τ'χα* [den i ʃɪtxa] / *δε σ'τ'χα* [de ʃɪtxa] 'δεν μίλησα'
- *ααν -ι- γείσι* [a:n i jísi] / *ααν είσι* [a:n ísi] / *αα γείσι* [a: jísi]
- *να μας-ι-δ'γιείς* [na mas i dʒís] / *να μας δ'γιεις* [na maz dʒís]

Σημειώνουμε ότι το *i*³⁹ δεν ουρανώνει το προηγούμενο σύμφωνο, σε αντίθεση με το πρωτογενές *i*: *δεν -ι- γείμι* [den i jími] / *δεν είμι* [den ími] 'δεν είμαι'.

Το φώνηεν απαντά ως *i* στο Λιβίσι και ως *i* ή *e* στα Δωδεκάνησα και στην Κύπρο, π.χ.

³⁸ Βλ. για επιπλέον παραδείγματα Ανδριώτης (1961 : 22-23) και Τσολάκη (2009 : 103-104).

³⁹ Πβ. και Newton (1972b : 209).

- Λιβίσι : *τουν-ι-δρόμουν, τις-ι-σκλάβις*· Ανδριώτης (1961 : 19).
 Δωδεκάνησα: *έν-ι-βρέχει* (Μεγίστη), *έν-ι-σκάβγει* (Σύμη)· Ανδριώτης (1961 : 22).
έν-ε-σκοτίζομαι (Ρόδος), *έν-ε-στάζω* (Κάλυμνος)· Ανδριώτης (1961 : 23).
εν-ε-φελά, το στραόν-ε-μμάτι, εν ημωρώ & εν εμωρώ (μωρώ), *ας ιδρώσωμε*
 (δρώννω) (Κάρπαθος)· Μηνάς, 1970 : 49).
 Κύπρος: *έν-ι-βράζω, έν-ε-ζερανίσκει*· Ανδριώτης (1961 : 23)
έν-ε- τσ'αττίζζει [én e tʃː^h atː^hizːi] 'δεν ταιριάζει' (Πάφος· αυτηκοΐα).

Ο Ανδριώτης (1961 : 23) αναφέρει μαρτυρίες του φαινομένου στο Σαχλίκη⁴⁰ κ.α., απορρίπτει προηγούμενες ερμηνευτικές προτάσεις περί τουρκικής επίδρασης και υποστηρίζει την ανεξαρτησία του φαινομένου από την τουρκική, επισημαίνοντας αφενός τα διαφορετικά φωνητικά περιβάλλοντα εμφάνισης του φαινομένου (στην τουρκική το φωνήεν αναπτύσσεται στην αρχή της λέξης, στο Λιβίσι σε περιπτώσεις sandhi, στην τουρκική σε λέξεις που αρχίζουν από sp, st, sk, ενώ στο Λιβίσι πριν από οποιοδήποτε συμφωνικό σύμπλεγμα) και αφετέρου τις περιοχές εμφάνισης του φαινομένου "όπου η τουρκική επίδραση στη φωνητική μπορεί να θεωρηθεί εντελώς ασήμαντη, αν όχι ανύπαρκτη ... ενώ είναι εντελώς άγνωστο στις καθαρά μικρασιατικές διαλέκτους του Πόντου και της Καππαδοκίας".

Ο Τζιτζιλής (2004) δέχεται την άποψη του Ανδριώτη περί μη τουρκικής επίδρασης και αναφέρει μαρτυρίες του φαινομένου ήδη στο Διγενή (12^{ος} αι.). Επειδή θεωρεί ότι μόνος ο όρος 'ευφωνικό ι' δεν εξηγεί ικανοποιητικά το φαινόμενο, προτείνει τον όρο 'εγκλωβισμένα φωνήματα', για να περιγράψει κυρίως το φαινόμενο της εκμετάλλευσης κάποιου παλαιότερου μορφολογικού στοιχείου και να ερμηνεύσει παράλληλα με την εμφάνιση και την προέλευση του φωνήεντος. Η εμφάνιση αυτού του ι, όπως σημειώνει, δεν έχει ούτε φωνολογική ούτε μορφολογική αξία, αλλά εξυπηρετεί μόνο την άρση του αρθρωτικού αδιεξόδου, που δημιουργείται κατά τη συνεκφορά, εξυπηρετεί δηλαδή την ανάγκη στήριξης του εξωσυλλαβικού συμφώνου ν ή ς (ή άλλου), η οποία επιτυγχάνεται είτε με την εκμετάλλευση προϋπάρχοντος μορφολογικού στοιχείου, όπως για παράδειγμα είναι η συλλαβική αύξηση του αορίστου, είτε με την ανάπτυξη ενός ευφωνικού φωνήεντος ι.

4.3 Κοινά χαρακτηριστικά με περισσότερα ιδιώματα

4.3.1 Αποβολή ληκτικού /e/

Η αποβολή του τελικού /e/ αποτελεί φωνολογικό φαινόμενο που εφαρμόζεται σε ορισμένα μορφολογικά περιβάλλοντα· συγκεκριμένα, στο ΙΣ εμφανίζεται σε προπαροξύτονους ρηματικούς τύπους⁴¹ (1^ο πληθ. ενεργ. φωνής και στο 1^ο ενικό μσπθ.),⁴² π.χ. *έρχουμ'* [érxum] 'έρχομαι', *σκουτίζουμ'* [skutízum] 'σκοτίζομαι', *παγαίνουμ'* [rajénum] 'πηγαίνουμε', *τέεχαμ'* [té:xam] 'τρέχαμε', *δέββαμ'* [dévam] 'δουλέβαμε' κλπ., ενώ τα αντίστοιχα πρόσωπα σε παροξύτονους ρηματικούς τύπους υφίστανται μόνο στένωση, π.χ. *αγαπούμι* [agarúmi] 'αγαπούμε', *αγαπιέμι* [agarjémi] 'αγαπιέμαι', *κ'μούμι* [cmúmi] 'κοιμούμαι'

⁴⁰ Ο Ανδριώτης χρονολογεί τον Σαχλίκη στον 16ο αι., σύμφωνα με νεότερες έρευνες όμως ο Σαχλίκης χρονολογείται στον 14ο αι. (βλ. Μανούσακας, Μ. Ι. και van Gemert, Α. F. 1980. «Ο δικηγόρος του Χάντακα Στέφανος Σαχλίκης ποιητής του ΙΔ' και όχι του ΙΕ' αιώνα», στο: Πεπραγμένα του Δ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Ηράκλειο, 29 Αυγούστου – 3 Σεπτεμβρίου 1976), Τόμος Β': Βυζαντινοί και μέσοι χρόνοι, Αθήνα 1980, 215-231).

⁴¹ Πβ. επιρρηματικούς τύπους του ΙΣ *όπουντι* [órudi] 'όποτε', *έετουτι* [é:tuti] 'τότε' κ.α. χωρίς αποβολή ληκτικού /e/.

⁴² Βλ. και Τσολάκη (2009 : 93-94).

Ο Kretschmer (1905 : 288) ερμηνεύει το φαινόμενο ως αναλογική επέκταση από το γ' πληθ. πρόσ. όπως έχουν και έχουνε έτσι και στο α' πληθ. έχομ πλάι στο έχομε· ο Παπαδόπουλος (1926 : 19-20) το θεωρεί αναλογικό προς την αποβολή του *e* της προσωπικής αντωνυμίας *με*, στις ακολουθίες προστατική + κλιτικό *με*, την οποία ερμηνεύει ως ανομοιοτική αποβολή.⁴³ Ο Τζιτζιλής (ΘΒ), αναφέρει ότι απαντά σε βόρεια και ημιβόρεια ιδιώματα, δεν σχετίζεται με τον βόρειο φωνηεντισμό και αποτελεί τυπικό γνώρισμα της θρακοβιθυνιακής ομάδας, το οποίο σχετίζεται ή όχι με τη θέση του τόνου.

Κατανομή του φαινομένου σε ΘΒ και άλλα ιδιώματα, π.χ. *τρώγουμ, πίνουμ, έτρωγαμ, ήλεγαμ, γελούμ, κοιμούμ* (Σαράντα Εκκλησιές· Ψάλτης, 1905 : 73-74, 84-85) κ.α., σε νησιά του Β Αιγαίου *δένουμ* 'δένουμε', *δέναμ* 'δέναμε' (Λήμνος· Κοντονάτσιου (1989 : 89)· *έχομ*', *μαζεύουμ, π'χύζουμ* (Ιμβρος· Ανδριώτης, 1930 : 173), Καπαδοκικά: *παίνουμ* 'πηγαίνουμε' (Συνασός)· στην Αζοφική: *έχομ* (Μαριούπολη)· στον Πόντο: *αποθάνουμ, τρώγουμ* (Kretschmer, 1905 : 288-289) κ.α.

4.3.2 Ανάπτυξη μεσοσυμφωνικού φωνήεντος *i*

i. Στην ακολουθία C*ri*/eV > C*irj*V

Η ακολουθία C*ri*/eV στο ΙΣ εξελίχθηκε σε C*irj*V, με συνίζηση και συμφωνοποίηση του ημιφώνου *i*, και κατόπιν σε C*irj*V, με ανάπτυξη φωνήεντος (vowel epenthesis) για αποσυμπλοκή του τρισυμφωνικού συμπλέγματος,⁴⁴ π.χ.

άβιργιου [άνιρjυ] 'αύριο', *δάκιργιου* [δάκιρjυ] 'δάκρυ', *τιργιά* [τιρjά] 'τρία', *πιργιόν'* [πιρjόν] 'πριόνι', *γιργιά* [γίρjά] 'γριά', *κουπιργιά* [κουπιρjά] 'κοπριά', *Ουβιργιός* [υβιρjός] & *Βιργιός* [βιρjός] 'Εβραίος' κ.ά.

Το φαινόμενο έχει ευρεία κατανομή και απαντά⁴⁵ σε:

ΘΒ ιδιώματα: *πιργόν'*, *άβιργο, γιργιά, κ'ιργιάς* (Ντεμίρντεσι: Danguistis, 1943 : 43)· *γιργιά / jirjá, πιριόν' / pirjón'* (Κουβούκλια· Δεληγιάννης 2002 : 86-87)· *γιργιά* (Θράκη [Αυδήμι]· ΙΛ)· *γιριά* (Θράκη [Πλαγιάρι, Στέρνα]· ΙΛ)· *άφιργια, βυζάστιργια* (Σαράντα Εκκλησιές· Ψάλτης, 1905 : 173-174) κ.α.

νησιά Β Αιγαίου: *χουρεύτιργια· προυζινήτιργια* (Λήμνος· Παπαδόπουλος 1926 : 23)· *xuréfirja* 'χορευτριά' (Λέσβος [Αγιάσος]· Kretschmer 1905 : 110)· *γιργιά* (Λήμνος· ΙΛ)·

ΝΑ: *άεργιο* (Χίος· ΙΛ, λ. *αύριο*, βλ. και Pernot, 1907 : 130)· *Ανδιργιάς, αποκιργιά, κιργιάς, κιργιός, γιργιά, κοπιργιά, τιργιάνδα* (Ρόδος [Μαρίτσα]· Tsopanakis, 1940 : 66)· *κιριάς, μακιριά* (Καστελλόριζο· Pernot, 1907 : 132 και Παντελίδης, 1929 : 19, αντίστοιχα)· *γιρζά* (Κάλυμνος· ΙΛ)· *άγιρζα, κοπερζά* (Κάλυμνος· Παντελίδης, 1929 : 19)· *án'rdžo, g'rdzá* (Αστυπάλαια·

⁴³Συγκεκριμένα ο Παπαδόπουλος (ό.π.) αναφέρει «διότι ως άτονον συναποτελεί τρόπον τινά μίαν λέξιν δώστεμ, άρτεμ» και πιστεύει πως αναλογικά προς αυτές σημειώθηκαν και η αποβολή του *e* στους ρηματικούς τύπους Ιο εν. μσπθ. φωνής και Ιο πληθ. ενεργ. Αναφέρει χαρακτηριστικά «επειδή δε τοιουτρόπως το μ' προσέπιπτεν εις το γλωσσικόν συναίσθημα ως κατάληξις ρηματική, δια τούτο η κατ' ανομοίωσιν αποβολή του *e* ορμηθείσα εντεύθεν εξηπλώθη παντού όπου υπήρχε κατάληξις με και ούτω ελέχθη εν Σαρακκλ. μαγιώνουμ(αι), πλογοούμ(αι), σειούμ(αι), τρώγουμ(αι), πίνουμ(ε), έτρωγαμ(ε), θα πιούμ(ε), Λήμν. βάζουμ(ε), ρωτούσαμ(ε)».

⁴⁴ Για τη διαδικασία βλ. Malikouti-Drachman & Drachman (2010), οι οποίοι απορρίπτουν την πρόταση των Topintzi (2006) και Topintzi & van Oostendorp (2009) για μετάθεση του *r* στην έξοδο (r --> ir).

⁴⁵ Παραπέμπουμε μόνο στις διαλέκτους που εμφανίζουν ανάπτυξη μεταξύ C+r· για διαλέκτους που εμφανίζουν ανάπτυξη μετά το *r*, π.χ. Κύπρος, Αστυπάλαια βλ. Malikouti-Drachman 2009.

Dieterich, 1908 : 53).⁴⁶ *γιργιά, κιριάς* (Λιβίσι· Ανδριώτης, 1961 : 49)⁴⁷ *κιριάδα* (Λιβίσι· Pernot, 1907 : 132) κ.α.

ΜΑ: *γκιριάς & κιριάς, κιρνός, Αδιριάς, τιριάδα, τριακόσοι* (Σύλλη· Κωστάκης, 1968 : 36-37)· Καππαδοκικά: *γιάρι* (Ανακού, Αραβανί, Μισθί, Τελμισσός· ΙΛ)· *κιργιάς, κιργιός, κιργιώνου* (Μιστί· Λ. Κοτσανίδης χ.χ. : 124, 125)· *κιργιά 'γριά'* (Φλογητά· ΙΛ)· *κιρjός, κιρjάς, ταυιρjέμι, καλόγjα, χjρjος, χjρjά* (Αξός· Μαυροχαλυβίδης – Κεσίσογλου, 1960 : 5)· *κιρjός, κιρjάς* (Ουλαγάτς· Κεσίσογλου, 1951 : 12) κ.α.

ii. Ανάπτυξη μεσοσυμφωνικού φωνήεντος *i* σε επίπεδο απλής ή φωνολογικής λέξης, όταν μετά την αποβολή /i/ ή /u/ προκύπτει τελικό σύμπλεγμα C + έρρινο· η ανάπτυξη στο ΙΣ παρατηρείται:

(α) στην ακολουθία Cn, μόνο σε ονοματικούς τύπους, π.χ.

πάχιν' [ράχιn] 'πάχνη', *δάφιν'* [δάφιn] 'δάφνη' κ.ά.,⁴⁸

(β) σε ονοματικούς και επιρρηματικούς στην ακολουθία Cm, π.χ.

τ κόζιμ' [t kózim] 'του κόσμου', *θκόζι μ'* [θkózim] 'δικός μου', *πουτέζι μ'* [putézim] 'ποτές μου', *απάνι μ'* [arán i m] 'επάνω μου'.⁴⁹

Το φαινόμενο είναι ευρύτερα γνωστό στα ΒΙ, νησιά του Β Αιγαίου, ΘΒ κ.α., π.χ. *άχιν', στέγιν', τέχιν', πάχιν'* (Αίνος· Λέσβος· Σάμος), *στάφιν* (Λέσβος· Σάμος), *δάφιν'* (Ιμβρος· Κυδωνίες· Λέσβος· Σάμος· Παπαδόπουλος, 1926 : 23)· *αράχιν' & αράχιν', τέχιν' & τέχιν', δάφιν' & δάφιν', στάφιν' & στάφιν', κάπιν'* (Κυδωνίες· Σάκκαρης, 1940 : 93) κ.α.·

ατόζι μ, θκόζι μ (Θάσος· Τομπαΐδης, 1967 : 15, 32), *ι j άντραζι μ, ι μύλουζι μ, τ' αδιάζι μ, τ' κουλλβόζι μ, τ' κόζι μ* (Ιμβρος· Ανδριώτης, 1930 : 149-150)· *η πατέραζι μ, η jόζι μ, η θκόζι μ, τς κόρζι μ* (Κυδωνίες· Σάκκαρης, 1940 : 93) κ.α.

4.3.3. Ανάπτυξη γ ή j

Στο ΙΣ εμφανίζεται ανάπτυξη γ ή j, ανάλογα με το φωνητικό περιβάλλον:

(i) Σε αρκτικό τονισμένο φωνήεν:

(α) Συστηματικά πριν από αρκτικό τονισμένο /i/, π.χ.

γηόβαα [jíva:] < ηύρα, *γηήλια* [jíthi¹a] 'ήθελα', *γηφι.α* [jífia] 'έφερα', *γύστι.α* [jístia] 'ύστερα', *γίδιους* [jídjus] 'ίδιος', *γήμι.ους* [jímius] 'ήμερος' κλπ.

και σπανιότερα και πριν από τονισμένο αρκτικό /é/ π.χ. *γέρμους* [jérmus] 'έρημος', *γένας* [jénas] 'ένας', *γαίμα* [jíma] 'αίμα' κ.ά.⁵⁰

(β) ορισμένες φορές πριν από αρκτικό τονισμένο /ú/, π.χ. *γούλους* [júlus] 'όλος', *γούλα* [jú¹a] 'ούλα', *γούργιου* [júrgju] < ούργιος 'κλούβιο', *γούγια* [júja] 'ούγια'.⁵¹

⁴⁶ Στα δεδομένα του Καραναστάση (1958) δεν εμφανίζεται ανάπτυξη φωνήεντος στους τύπους αυτούς π.χ. *αύρδζο* (115), *γρντζά* (72) (πβ. και ΙΛ *γρζά*, λ. γριά)· εμφανίζονται όμως τύποι, όπως *χρειjά, Οβριjός* (113) με διαφορετική θέση του αναπτυσσόμενου φωνήεντος (βλ. Malikouti-Drachman, 2009 : 121-124).

⁴⁷ Σύμφωνα με Kretschmer (1905 : 158) και Ανδριώτη (1961 : 49) πρόκειται για μετάθεση.

⁴⁸ Για ερμηνεία των τύπων βλ. Newton (1972b : 209) και Malikouti-Drachman (2009 : 125-126).

⁴⁹ Για συζήτηση και ερμηνευτικές προτάσεις του φαινομένου βλ. Newton (1972b : 207-208), Μαλικούτη-Drachman & Drachman (1977 : 46-49) και Malikouti-Drachman (2009 : 125-126).

⁵⁰ Αξίζει να παρατηρηθεί ότι αρκτικό άτονο /i/, /e/ στο ΙΣ, κατά κανόνα, αφαιρείται, π.χ. *δύωνου* [dó:nu] < ιδρώνω, *φαίνου* [fénu] < υφαίνω, *νι* [ni] < νύ, *πουφέρνου* [rufénu] < υποφέρνω, *ρχουμός* [rxumós] < ερχομός, *Βδουκιά* [vducá] < Ευδοκία, *βλουγώ* [vluγó] < ευλογώ, *λαφύς* [lafís] < ελαφρύς, *κατό* [kató] < εκατό, *μπόδιου* [bódju] < εμπόδιο, *λια* < [λα] < ελιά, *λιώνας* [líonas] < ελαιώνας κλπ. (πβ. και *ιγώ* [igó] & *γω* [gó] 'εγώ', *μεις* [imís] & *μεις* [imís] 'εμείς', *ινιά* [inja] 'εννιά') ή τρέπεται σε α, π.χ. *αγγουνός* [agunós] < εγγονός, *αγκαλνώ* [agalnó] < εγκαλώ, *ακκλησιά* [aklíjā] < εκκλησία, *αγαστουμέν'* [agastu:mén] < εγγαστρομένη.

Αναπτυκτικό γ ή j σε αρκτικό τονισμένο φωνήεν εμφανίζεται και σε άλλα ιδιώματα, π.χ.

(α) πριν από αρκτικό τονισμένο /i/, π.χ.

γήλιους, γίδρους, γήμιρους (Ηπειρος, Θράκη, Μακεδονία· Παπαδόπουλος, 1926 : 36), *γείκουσ'* (Θράκη· Παπαδόπουλος, 1926 : 36)· *γήρτε* (Σαράντα Εκκλησιές· Ψάλτης, 41) *γήρκουμα*· (Σκοπός· Πετρόπουλος, 1938-1939 : 236)· *γή 'ή'* (Ιμβρος· Τζαβάρας, 2011)·

πριν από τονισμένο /e/, π.χ.

γαίμα (σύνηθες ΙΛ· Θράκη, Μακεδονία· Παπαδόπουλος 1926 : 36· Λήμνος· Κοντονάτσιου, 1989 : 33), *γέρ'μους* (Ηπειρος, Θράκη, Μακεδονία· Παπαδόπουλος, 1926 : 36) κ.α.

(β) και πριν τονισμένο /ú/, π.χ.

γούγια, γούλος (Σαράντα Εκκλησιές· Ψάλτης, 1905 : 41)· *τα γούλα* (Τρίγλια· Παπαδοπούλου, 2010 : 82) κ.α.

ii. Σε μεσοφωνηεντική θέση στη λέξη,⁵² π.χ.

κλαίγου [kléygu] 'κλαίω', *ακούγου* [akúygu] 'ακούω', *νουγώ* [nygó] 'καταλαβαίνω', *Θιγός* [θιγός] 'Θεός', *ζόγανου* [ksóyanu] 'ζόανο', *απανουγότε.ους* [apanuyóti.ous] 'ανώτερος', *βουγή* [vují] 'βοή', *ζουγή* [zují] 'ζωή', *ακγή* [akjí] 'ακοή' κλπ. (παράλληλα, διατήρηση του γ στα *λέγου* [léygu], *τώωγου* [tó:ygu]).

Άλλα ιδιώματα που εμφανίζουν ανάπτυξη γ ή j σε μεσοφωνηεντική θέση, π.χ. *λαγός* 'λαός', *να καγώ* (Σαράντα Εκκλησιές· Ψάλτης, 1905 : 40)· *βουγάνε*, *Θεγιά μου*, *αγέρας* (Τρίγλια· Παπαδοπούλου, 2010 : 83)· *κσόγανυ* 'ζόανο', *νυγί, zuγί* (Λέσβος· Kretschmer, 1905 : 187-188)· *ανιραγίδα, αγέρας, ζουγή, βουγή* (Κυδωνιές· Σάκκαρης, 1940 : 98)· *κλαίγου, ζόγανου* (Τένεδος· Κερκινέογλου, 2009 : 146) κ.α.·

iii. Ανάμεσα στο άρθρο /i/ και το αρκτικό φωνήεν του ονόματος,⁵³ π.χ.

ι γ' άθιπους [i j áθi:pus], *η γ' αδιρφή μ* [i j adirfí m], *οι γ' αθώωπ* [i j aθó:p] 'οι άνθρωποι'.

Το φαινόμενο έχει ευρύτερη κατανομή, π.χ.

ηj άθριπους, ηj ένας, ηj ώρα, ηj ίσια (Ιμβρος· Ανδριώτης, 1930 : 163)· *οι γι αθρώωπ'* (Λέσβος· Παπαδόπουλος, 1926 : 52)· *η-γ-όμορφη* (Μελένικο· Ανδριώτης 1989 : 12)· *ι γ' ιργάτς, η γ' Ιλέν', οι γ' Έλλην'* (Τένεδος· Κερκινέογλου 2009, 146)· *ι j αγιασμός* (Θάσος· Τομπαΐδης, 1967 : 83)· *η j αγέρας, η j ώρα, η j άγιους, η jέρμους* (Κυδωνιές· Σάκκαρης, 1940 : 98)· *η γιαλλη* (Τρίγλια· Παπαδοπούλου, 2010 : 72)· *η j άλλη, η j αμαρτία* (Βούρμπιανη· Αναγνωστόπουλος, 1930 : 450)· *η jαδερφή* (Αστυπάλαια· Καραναστάσης (1958 : 114) κ.α.

4.3.4 Εξέλιξη της ακολουθίας Ci/eV > CıV > CjΦ

Στο ΙΣ, στην ακολουθία CıV το ημίφωνο, το οποίο προκύπτει από i ή e με συνίζηση:

(α) εξελίσσεται σε ηχηρό j μετά από χειλικά, οδοντικά και /t/, ανεξάρτητα από την ηχηρότητα του προηγούμενου συμφώνου, π.χ.

θειά [θja] 'θεία' *κούφους* [kúfjus], *κινούργιους* [cinúrgjus], *αδειά* [adjá], 'ευκαιρία', *ποιος* [pjos], *δαγκαματιά* [dagamatjá], *σ'τιά* [stjá] 'φωτιά'.

(β) συγχωνεύεται σε ένα ουρανικό ή ουρανοφατνιακό σύμφωνο, σε επιδεκτικά ουράνωσης σύμφωνα, π.χ.

⁵¹ Ορισμένες φορές αποβάλλεται άτονο αρκτικό ο, π.χ. *λόχαδους* [l'óxadus] (< *ολόχαδος*) 'χαϊδεμένος', *λάκι.ους* [l'ácius] (< *ολάκερος*) 'ολόκληρος', *λουρτουχ'έιτς* [lurtuχ'éits] (< ολορθοχέστης) 'βιαστικός' κ.ά.

⁵² Βλ. και Malikouti-Drachman (2009 : 112).

⁵³ Βλ. και Malikouti-Drachman (2009 : 114, 121).

κι.άσια [ciáf̥a] 'κεράσια', κι.ασιά [ciáf̥á] 'κερασιά', απλυσιά [arlif̥á], λια [la] 'ελιά', νιά [na] 'νέα', κ'κιά [kčá], βουρτσιά [vurtšá].

Εμφανίζουν ηχηρό j μετά από άηχα σύμφωνα και άλλα ιδιώματα, π.χ. στήθηγα (Αίνος, Θράκη, Λέσβος)· κάπγοιους, τέτγοιους (Αιτωλία, Ήπειρος, Θράκη, Λέσβος, Κυδωνίες)· φουτγιά (Λιβίσι)· χουράφγια (Μακεδονία) (Παπαδόπουλος, 1926 : 36)· τέτγοιους, κάπγοιους (Αιτωλία· Κοντός, 1997 : 82)· σπιά, πjos, φτζαρ, τέτjουνας Κυδωνίες· Σάκκαρης, 1940 : 99 & 1952 : 89)· τόπ-γ-ια, σπít-γ-ια, χουράφ-γ-ια, αρβίθ-γ-ια, (Τένεδος· Κερκινέογλου, 2009 : 146)· αλήθjα, τόπjα, σπítjα, χουράφjα (Ιμβρος [Κάστρο, Γλυκύ, Παναγιά, Ευλάμπιο]· Ανδριώτης, 1930 : 152)· στια /stja/, αστήθjα, τέτjος (ή téth'os), pjes 'ποιες' (Κουβούκλια· Δεληγιάννης, 2002 : 60-61, 102)⁵⁴ κ.α.

4.3.5 Εξέλιξη των ακολουθιών /Vsis/, /Vzis/, /Vxis/, /Vγis/, (/Vstis/ /Vtsis/)

Πρόκειται για φαινόμενο των ΒΙ που οφείλεται στην αποβολή του /i/ μεταξύ συριστικού ή ουρανικού τριβόμενου και συριστικού, η οποία οδήγησε στην εμφάνιση ημιφώνου στη θέση του προϋπάρχοντος πρώτου συμφώνου. Οι ακολουθίες αυτές στο ΙΣ εξελίχτηκαν ως εξής, π.χ.

/Vsis/, /Vxis/, /Vγis/ > Vjs

πι.άις [riáɪs] < περάσεις, ακούις [akúɪs] < ακούσεις, βύις [vi:ɪs] < βρύσης

έις [éɪs] (και έχ'ς [éçs]) < έχεις

φύις [fiɪs] (και φύγ'ς [fiɣs]) < φύγεις

/Vzis/ > /Viz(s)/

γουρσουίζ(ς) [ɣursúiz(s)] < γουρσουίζης, πει.άιζ(ς) [piáiz(s)] < πειράζεις

/Vstis/ ή /Vtsis/ > /Vits(s)/

ασβέιτς(s) [azvéits(s)] (& ασβέσ'τς(s) [azvéɪts(s)]) < ασβέστης, θκόι τς [θkóɪ ts(s)]

'δικός της', κάιτς(ς) [káɪts(s)] < κάτσεις

Το φαινόμενο είναι ευρύτατα διαδεδομένο στα ΒΙ και σε ΘΒ με βόρειο φωνηεντισμό.

Για επιπλέον παραδείγματα βλ. Παπαδόπουλος (1926 : 25-26) και Τζιτζιλής (ΒΙ & ΘΒ).

Με την εξέλιξη των ακολουθιών /Vsis/, /Vzis/ στα ΒΙ έχουν ασχοληθεί οι Newton (1972b) και Μαλικούτη-Drachman & Drachman (1977). Ο Newton (1972b : 83-87) αποδίδει την εμφάνιση του ημιφώνου στη θέση των š, ž σε ανομοίωση συμφωνικότητας, ενώ οι Μαλικούτη-Drachman & Drachman (1977 : 39-40) την αποδίδουν σε ανομοίωση ουράνωσης με αποσύνθεση των διακριτικών χαρακτηριστικών της ουρανικότητας των š, ž, και με αυτόν τον τρόπο δικαιολογούν και περιπτώσεις όπως θamáizs με παρουσία τόσο του ημιφώνου όσο και του συμφώνου z, που προκαλεί την εμφάνιση του ημίφονου.

Ο Τζιτζιλής (ΒΙ) εξετάζοντας αυτές τις ακολουθίες συμπεριλαμβάνει στην εξέτασή του και τις ακολουθίες /Vxis/, /Vγis/ και σε ορισμένες περιπτώσεις και τις /Vstis/, /Vtsis/ (δηλ. ακολουθίες όπου μετά την αποβολή του /i/ προκύπτουν συριστικά προστριβόμενα) και κάνει σύνθεση των προτάσεων των δύο παραπάνω ερμηνευτών, λαμβάνοντας υπόψη και ερμηνεύοντας την προέλευση όλων των μαρτυρημένων φωνητικών εκδοχών της διαδικασίας που προτείνει.

⁵⁴ Σε ορισμένα ιδιώματα που δεν διαθέτουν ουρανοφανιακά το ημίφωνο εξελίσσεται σε j και μετά τα φατνιακά, π.χ. ισιγιάζου (Θράκη)· β'ζγιά (Βελβεντός, Μελένικο) (Παπαδόπουλος, 1926 : 36)· μιτάξ-γ-ια, φέσ-γ-ια, κουρίτσ-γ-ια κ.α. (Τένεδος· Κερκινέογλου 2009 : 146).

4.3.6 Ανομοίωση τρόπου άρθρωσης του συμπλέγματος /rθ/ > /rt/

Στο ΙΣ το σύμπλεγμα /rθ/ τρέπεται σε /rt/, π.χ.

γήρτα [jírta] 'ήρθα', *ααν έρτου* [értu] 'θα έρθω', *αλόρτους* [a'órtus] 'ολόρθος', *ουρτιά* [urtjá] < ορθία 'καλή πλευρά υφάσματος'.

Το φαινόμενο είναι ήδη γνωστό από τις Ασσίζες (13ος αι.).⁵⁵ Το φωνητικό ισόγλωσσο της τροπής του /rθ/ σε /rt/ καταλαμβάνει μεγάλο μέρος των ΒΙ (ΒΑ), ΘΒ, ΜΑ, ΝΑ.

4.3.7 Μετάθεση

Στο ΙΣ σημειώθηκε μετάθεση στην ακολουθία CSV.C με εξαγόμενο δομή συλλαβής CVS.C, πρόκειται δηλ. για μετακίνηση ένηχου σε θέση εξόδου συλλαβής (πβ. και 4.3.2 i), π.χ.

κουρκίαμα [kurciama] 'ακροκέραμα', *μπιρζόλα* [birzola] 'μπιρζόλα', *τούρλα* [túrta] 'κάτι πολύ γεμάτο σε σχήμα τρούλου', *φουρτιέρα* [furtjéra] 'φρουτιέρα', *μπιργιόλ* [birjól] 'μπιργιόλ', *μπιργιάντια* [birjándja] 'μπιργιάντια', *φιργάδα* [firgáda] 'φρεγάδα', *ζ'ιμλάρ* [žimlár] 'σμιλάρ'.

Το φαινόμενο έχει ευρεία κατανομή, π.χ. *διρπάν*' (κοινώς· Παπαδόπουλος, 1926 : 17)· *ριρπυδίζι* < προποδίζω (Λέσβος [Μανταμάδος] Kretschmer, 1905 : 207)· *φιργαδούλα* < φρεγαδούλα, (Θάσος· Τομπαΐδης, 1967 : 24)· *κιτρινίζου* < κιτρινίζω (Μακεδονία· Kretschmer, 1905 : 110)· *κίτερνου* (Σίλλη· Κωστάκης, 1968 : 31)· *τίτερνο* 'κίτρινο' (Καστελλόριζο· Kretschmer, 1905 : 110)· *τύρπα* 'τρύπα' (Λιβίσι· Ανδριώτης, 1961 : 49).

5. Ανακεφαλαίωση - συμπεράσματα

Στην εργασία μας καθορίσαμε τη θέση του ΙΣ με βάση τα εικοσιτέσσερα χαρακτηριστικά για τη διαλεκτική διαίρεση της ελληνικής, παρουσιάσαμε το φωνητικό και φωνολογικό προφίλ και τα ειδικότερα χαρακτηριστικά του ΙΣ, και πιο συγκεκριμένα:

1. Αναδείξαμε τα ιδιάζοντα στοιχεία, που το διαφοροποιούν από όλα τα υπόλοιπα νεοελληνικά ιδιώματα, και που κατά κύριο λόγο συνδέονται με την αποβολή του /r/, με συνέπεια την εμφάνιση φωνολογικά μακρών φωνηέντων, για τα οποία έχουμε διαπιστώσει ότι προέρχονται και από άλλες εκτός του /r/ πηγές, γεγονός που ενισχύει την άποψη ότι η μακρότητα έχει φωνολογική αξία στο ΙΣ. Τις απόψεις για την ερμηνεία της αποβολής του /r/ έχουμε ήδη συζητήσει σε προηγούμενο άρθρο μας (2011) και έχουμε καταλήξει ότι τα δεδομένα του ιδιώματος ερμηνεύονται επαρκέστερα από την πρόταση του Kirarsky.

2. Εστιάσαμε σε χαρακτηριστικά που δεν απαντούν σε γειτονικά ιδιώματα, αλλά συνδέουν το ΙΣ με τα νοτιανατολικά ιδιώματα:

(α) ανομοίωση ύψους: παρουσιάσαμε τις προτάσεις των Andriotis, Newton, Méndez Dosuna και Malikouti-Drachman & Drachman και προσθέσαμε νέα δεδομένα, τα οποία κατά τη γνώμη μας ενισχύουν την άποψη για ανομοίωση ύψους. Το φαινόμενο απαντά επίσης στα Δωδεκάνησα και την Κύπρο.

(β) εξέλιξη του συμπλέγματος /sf/ > /sv/ που απαντάται συστηματικά και στο Λιβίσι: αναφερθήκαμε στις ιδιαίτερες εξελίξεις του συμπλέγματος στις νεοελληνικές διαλέκτους και προσθέσαμε δεδομένα που δείχνουν ότι το ΙΣ ανέχεται ακολουθίες άηχου συριστικού + ηχηρό τριβόμενο, και μάλιστα εμφανίζει ηχηροποίηση του /sx/ σε /sy/.

⁵⁵ Βλ. ΑΜΕ-Κριαρά λ. *έρχομαι* για τύπο *ήρτα*.

(γ) εμφάνιση ευφωνικού ή εγκλωβισμένου φωνήεντος *i* σε φωνολογική φράση: επισημάναμε την παρουσία του φωνήεντος ως *i* στο Λιβίσι και ως *i* ή *e* στα Δωδεκάνησα και την Κύπρο· βασιστήκαμε στην ερμηνεία του Τζιτζιλί και χρησιμοποιήσαμε την ορολογία του.

3. Τέλος, σκιαγραφήσαμε ορισμένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά του ιδιώματος που απαντούν σε περισσότερα ιδιώματα και το συνδέουν με περισσότερες διαλεκτικές ομάδες, όπως: (1) αποβολή ληκτικού /e/ σε ρηματικούς τύπους, (2) ανάπτυξη μεσοσυμφωνικού *i* στις ακολουθίες: Cti/eV > CijV, C + έρρινο > C + i + έρρινο, (3) ανάπτυξη γ ή j: στην αρχή ή στο εσωτερικό της λέξης ή μεταξύ άρθρου και ονόματος, (4) εξέλιξη της ακολουθίας Ci/eV > CjV, (5) εξέλιξη των ακολουθιών /Vsis/, /Vzis/, /Vxis/, /Vγis/, /Vstis/ /Vtsis/, (6) ανομοίωση τρόπου άρθρωσης του συμπλέγματος /tθ/ > /t/ και (7) μετάθεση, κατά το σχήμα: CSV.C > CVS.C.

Από την εξέταση αυτή διαπιστώσαμε ότι το ΙΣ έχει κοινά χαρακτηριστικά με τα ΒΙ, ιδιαίτερα με τα νησιά του Β Αιγαίου, τα ΘΒ, τα ΜΑ και τα ΝΑ. Με βάση τα ιδιάζοντα χαρακτηριστικά του ΙΣ και τα κοινά με τις άλλες διαλεκτικές ομάδες συμπεραίνουμε ότι:

(α) το ΙΣ αποτελεί διαλεκτικό θύλακα αφενός επειδή παρουσιάζει χαρακτηριστικά που δεν απαντούν σε άλλα ιδιώματα και αφετέρου επειδή εμφανίζει χαρακτηριστικά που είναι άγνωστα στα ιδιώματα που το περιβάλλουν, ενώ εμφανίζονται σε απομακρυσμένα ΝΑ ιδιώματα.

(β) το ΙΣ ανήκει σε μια από τις σημαντικότερες, κατά τον Τζιτζιλί (ΒΙ), μεταβατικές ζώνες, την οποία αποτελούν τα νησιά του Β Αιγαίου (Λέσβος, Τένεδος, Ίμβρος, Σαμοθράκη, Λήμνος, Θάσος)· η ομάδα αυτή διαθέτει έναν σημαντικό αριθμό κοινών χαρακτηριστικών που συνδέουν τα ΒΙ αφενός με τα ΘΒ και αφετέρου με τα ΜΑ και ΝΑ.

Βιβλιογραφία

- Άμαντος, Κ. 1926. Συμβολή εις το Χιακόν Γλωσσάριον, *Απόσπασμα από το 6ο τ. των Χιακών Χρονικών*: 1-82. Αθήνα: Τυπογραφείον 'Ελλάς'.
- Αναγνωστόπουλος, Γ. 1930. Περί του ιδιώματος της εν Ηπείρω Βούρμπιανης και των περί αυτήν κωμών. *Byzantisch-Neugriechische Jahrbücher* 7: 448-461.
- Andriotis, N. 1939-40. De quelques faits phonétiques du dialecte moderne de Samothrace. *Αρχείον του Θρακικού λαογραφικού και γλωσσικού θησαυρού* 6:153-208.
- Andriotis, N. 1974. *La Loi de prophylaxie dans le vocalisme néo-grec*. Thessalonique: [χ.ε].
- Ανδριώτης, Ν. Π. 1930. Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Ίμβρου. *Αθηνά* 42: 146-187.
- Ανδριώτης Ν., 1933. Φωνητικά των Βορείων Ιδιωμάτων της Νέας Ελληνικής. *Αθηνά* 45: 253-262.
- Ανδριώτης Ν., 1943-4. Τα όρια των βορείων, ημιβορείων και νοτίων ελληνικών ιδιωμάτων της Θράκης. *Αρχείον Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού* 10: 131-185.
- Ανδριώτης, Ν. 1948. *Το γλωσσικό ιδίωμα των Φαράσων*. Αθήνα: Ίκαρος.
- Ανδριώτης, Ν. 1961. *Το ιδίωμα του Λιβισιού της Λυκίας*. Αθήνα: Κ.Μ.Σ.
- Ανδριώτης, Ν. Π. 1989. *Το γλωσσικό ιδίωμα του Μελενίκου*. Επιμέλεια - Πρόλογος - Εισαγωγή Ε. Παπαδοπούλου & Χρ. Τζιτζιλί. Θεσσαλονίκη: ΕΜΣ.
- Βαγιακάκος Δ. 1973. Η Κυπριακή διάλεκτος και το Ιστορικό Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών. *Πρακτικά του πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου (Λευκωσία, 14-19 Απριλίου 1969)* τ. ΙΙΙ, 23-102. Λευκωσία: Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών.
- Blevins, J. 2009. "Low vowel dissimilation outside Oceanic: The case of Alamlak", *Oceanic Linguistics* 48, 2, 477-483.
- Browning, R. 1995. *Η Ελληνική Γλώσσα, Μεσαιωνική και Νέα*. (μετάφραση Μ. Κονομή). Αθήνα: Παπαδήμας.

- Contossopoulos, 1983-1984. La Grèce du τ et la Grèce du ϵ ιντα. *Γλωσσολογία* 2-3: 149-162.
- Conze A, 1860. *Reise auf den Inseln des thrakischen Meeres*. Hannover: Carl Rumpfer.
- Danguitsis, C. 1943. *Étude Descriptive du Dialecte de Démirdési Brousse, Asie Mineure*. Paris: G.-P. Maisonneuve.
- Dawkins, R. M. 1916. *Modern Greek in Asia Minor: A Study of the Dialects of Silli, Cappadocia and Pharasa, with Grammar, Texts, Translations and Glossary*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dieterich, K. 1898. *Untersuchungen zur Geschichte der griechischen Sprache von der hellenistischen Zeit bis zum 10 Jh. n. Chr.* Teubner, Leipzig: Dissertation, Universität München.
- Dieterich, K. 1908. *Sprache und Volksüberlieferungen der südlichen Sporaden im Vergleich mit denen der übrigen Inseln des Ägäischen Meeres, Schriften der Balkankommission. Linguistische Abteilung, VII*. Wien: Alfred Hölder.
- Drachman G. (υπό έκδ.) Cross-dialect/language parametrization, and the phonological reality of a 'non-existent' process. In *MGDLT 5 Proceedings*, ed. A. Ralli, B. Joseph, M. Janse.
- Δεληγιάννης, Κ. 2002. *Κουβουκλιώτικα*. Αδελαΐδα Αυστραλίας: Διδακτορική διατρ. Παν. Ιωαννίνων.
- Ζαφειρίου, Μ. 1995. *Το γλωσσικό ιδίωμα της Σάμου*. Αθήνα: Μ. Π. Γρηγόρης.
- Hamp, E. P. 1961. On so-called Gemination in Greek. *Glotta* 39: 265-268.
- Hayes, B. 1989. Compensatory Lengthening in Moraic Phonology. *Linguistic Inquiry* 20: 253-306.
- Heisenberg, A. 1918. *Dialecte und Umgangssprache im Neugriechischen*. München: K.B. Akademie der Wissenschaften.
- Heisenberg, A. 1921. Die liquida P im Dialekt von Samothrake, *Αφιέρ. εις Ν. Γ. Χατζιδάκιν*, 89-99. Αθήνα: Σακελλαρίου.
- Heisenberg, A. 1934. *Neugriechische Dialekttexte*. Leipzig: Otto Harrassowitz.
- ΙΛ = *Ιστορικό λεξικό της νέας ελληνικής, της τε κοινώς ομιλουμένης και των ιδιωμάτων*. 1933-1989. τ. 1-5. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Kavitskaya, D. 2002. *Compensatory Lengthening: Phonetics, Phonology, Diachrony*. New York.
- Καραναστάσης, Α. 1958. Τα ιδιώματα της Αστυπάλαιας. *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 8: 59-144.
- Κατσάνης, Ν. 1996. *Το γλωσσικό ιδίωμα της Σαμοθράκης*. Θεσσαλονίκη: Δήμος Σαμοθράκης.
- Κερκινέογλου, Απ. 2009. *Η Τένεδος χωρίς Τενέδιους*. Αθήνα: Σύλλογος Τενεδίων "ο Τέννης".
- Κεσίσογλου, Ι. 1951. *Το γλωσσικό ιδίωμα του Ούλαγατς*. Αθήνα: Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών.
- Kiparsky, P. 2011. Compensatory Lengthening. Στο C. Cairns and E. Raimy (eds.) *Handbook of the Syllable*, 33-69. Leiden - Boston: Brill.
- Kochetov, A. 2011. Palatalisation. In: Marc van Oostendorp, Colin Ewen, Elizabeth Hume, and Keren Rice (eds). *The Blackwell Companion to Phonology*, 1666-1690. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Κοντονάτσιου, Δ. Χ. 1989. *Η διάλεκτος της Λήμνου: Εθνογλωσσολογική προσέγγιση*, Θεσσαλονίκη: ανέκδοτη διδακτορική διατριβή Α.Π.Θ.
- Κοντός, Π. 1997. *Φωνολογική ανάλυση του Αιτωλικού Ιδιώματος*, Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Κοντοσόπουλος, Ν. 2001. *Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Ελληνικής*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Κοτσανίδης, Λ. χ.χ. *Το γλωσσικό ιδίωμα του Μιστί Καππαδοκίας*. Κιλκίς: Γνώμη Κιλκίς-Παιονίας.
- Κουκουλές, Φ. Ι. 1923. Γλωσσικά εκ Κύθνου. *Λεξικογραφικόν Αρχείον* 6: 271-325.

- Κουρμούλης, Γ. 1956. Αναλογικαί αναμειξείς και παθητικές καταλήξεις. *Πλάτων* 15-16, 3-11.
- Kretschmer, P. 1905. *Der heutige lesbische Dialekt verglichen mit den übrigen nordgriechischen Mundarten*. Wien: A. Holder.
- Κωστάκης, Θ. 1968. *Το γλωσσικό ιδίωμα της Σίλλης*, Αθήνα: ΚΜΣ.
- ΛΜΕ-Κρ. = Κριαράς, Ε. 1969 κ.ε. *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους γραμματείας (1100–1669)*, Θεσσαλονίκη.
- Λιόσης, Ν. (υπό έκδ). Τα ιδιώματα της περιοχής της Σμύρνης. Στο Χρ. Τζιτζιλής (επιμ.) *Οι Νεοελληνικές Διάλεκτοι*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Λουΐζος, Ο. Κ. 1934. Παρατηρήσεις εις την φθογγολογίαν Καλλιπόλεως. *Θρακικά* 5: 344-346.
- Malikouti-Drachman A. 2009. Gross dialect ambiguities of epenthesis. *Journal of Greek Linguistics* 9: 110-133.
- Μαλικούτη-Drachman, A. & G. Drachman 1977. Τύποι φωνολογικών νόμων και Βόρεια Ιδιώματα. *Α' Συμπόσιο Γλωσσολογίας Βορειοελλαδικού Χώρου*: 37-50. Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ.
- Malikouti-Drachman A. & G. Drachman 2010. Metathesis or Epenthesis in Samothraki Greek? *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 30: 385-397. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Malikouti-Drachman A. & G. Drachman. 2011. Similarities vs. Complementarities in Greek dialect phonology: the case of hiatus resolution. *NEA* 6: 225-243. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Μαργαρίτη-Ρόγκα, Μ. 1986. Η εξέλιξη των ακολουθιών ΣεΦ και ΣιΦ στο καταφυγιώτικο ιδίωμα. *ΜΕΓ* 7: 11-19. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Μαργαρίτη-Ρόγκα Μ. & Μ. Τσολάκη 2011. Τα μακρά φωνήεντα στο ιδίωμα της Σαμοθράκης. *NEA* 6: 273-293. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Μαυροχαλβίδης, Γ. & Ι. Κεσίσογλου. 1960. *Το γλωσσικό ιδίωμα της Αζού*. Αθήνα: ΚΜΣ.
- Méndez Dosuna, J. 2002. Deconstructing 'height dissimilation' in Modern Greek, *Journal of Greek Linguistics* 3.1: 83-114.
- Μηνάς, Κ. 1970. *Τα ιδιώματα της Καρπάθου* Αθήνα: Διδακτορική διατριβή.
- Newton, B. 1972a. Loss of /r/ in a Modern Greek dialect. *Language* 48. 3: 566-572.
- Newton, B. 1972b. *The Generative Interpretation of Dialect*. Cambridge: CUP.
- Oeconomides, D. E. 1908. *Lautlehre des Pontischen*. Leipsig: Deichert'sche Verlagsbuchhandlung Nachf. (George Böhme).
- Οικονομίδης, Α. 1933. Παραμύθι Καλλιπόλεως. *Θρακικά* 4: 334-336.
- Πάγκαλος, Γ. 1955. *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*. Αθήνα: Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών.
- Παπαγεωργίου, Σ. Ν. 1982. *Σαμοθράκη: Ιστορία του νησιού από τα πρώτα χριστιανικά χρόνια ως το 1914*. Αθήνα: Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων.
- Παπαδόπουλος, Α. 1926. Γραμματική των Βορείων Ιδιωμάτων της Νέας Ελληνικής Γλώσσης. Θεσ/νίκη: Σακελλάριου.
- Παπαδοπούλου, Ε. 2010. *Το γλωσσικό ιδίωμα της Τρίγλιας Βιθυνίας*. Αθήνα: ανέκδοτη διδακτορική διατριβή.
- Παπαμερή, Ε. 2004-05. *Το ιδίωμα της Τενέδου*. ΑΠΘ: ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία.
- Παπαναστασίου Γ. (υπό έκδ). Δωδεκανησιακά. Στο Χρ. Τζιτζιλής (επιμ.) *Οι Νεοελληνικές Διάλεκτοι*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Pernot, H. 1907. *Phonétique des parlers de Chio*. Paris: Belles Lettres.
- Παντελίδης, Χ. 1929. *Φωνητική των νεοελληνικών ιδιωμάτων Κύπρου Δωδεκανήσου και Ικαρίας*. Αθήνα: Σακελλάριος [Φωτοτυπική ανατύπωση σε Παράρτημα στο *Ελληνική Διαλεκτολογία* 2 (1991)]. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης].

- Πεταλάς, Ν.1876. *Θηραϊκής γλωσσολογικής ύλης*, τευχ. 1. *Ιδιωτικόν Θηραϊκής γλώσσης*. Αθήνα: Νικήτα Γ. Πάσσαρη.
- Πετρόπουλος, Δ. Α. 1938-1939. Λαογραφικά Σκοπού - Παραδόσεις και Ιστορία”. *Αρχεῖον του Θρακικού λαογραφικού και γλωσσικού θησαυρού* 5: 145-264.
- Redhouse, J. W. 1974. *Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük - New Redhouse Turkish-English Dictionary*. Istanbul: Redhouse.
- Σάκκαρης, Γ. 1940. Περί της διαλέκτου των Κυδωνιέων εν συγκρίσει προς τας λεσβιακάς. *Μικρασιατικά Χρονικά* 3: 74-141.
- Σάκκαρης, Γ. 1948 & 1952. “Περί της διαλέκτου των Κυδωνιέων: Λεξιλόγιον”. *Μικρασιατικά Χρονικά* 4 (Α-Ι): 49-81 & 5 (Κ-Ω): 49-101.
- Seiler, H. 1958. Das Problem der sogenannten Geminaten in den neugriechischen Dialekten mit besonderer Berücksichtigung einiger Dodekanes-Dialekte. *Glotta* 36: 209-234.
- Τζαβάρας, Ξ. 2011. *Λεξικό του Ιμβριακού Ιδιώματος (Ερμηνευτικό - Ετυμολογικό)*, Αθήνα: Σύλλογος Ιμβριών.
- Τζιτζιλής, Χρ. 2004. Προβλήματα ιστορικής φωνολογίας της αρχαίας ελληνικής. *Μεταπτυχιακό σεμινάριο Ιστορικής και Βαλκανικής Γλωσσολογίας* Τομ. Γλωσσολογίας ΑΠΘ.
- Τζιτζιλής (ΘΒ) = Τζιτζιλής, Χρ. (υπό έκδ.) Θρακοβιθυνιακά. Στο Χρ. Τζιτζιλής (επιμ.) *Οι Νεοελληνικές Διάλεκτοι*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Τζιτζιλής (ΜΑ) = Τζιτζιλής, Χρ. (υπό έκδ.). Μικρασιατικές διάλεκτοι. Στο Χρ. Τζιτζιλής (επιμ.) *Οι Νεοελληνικές Διάλεκτοι*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Τζιτζιλής (ΒΙ) = Τζιτζιλής, Χρ. σε συνεργασία με Μ. Μαργαρίτη-Ρόγκα. (υπό έκδ.): Βόρεια Ιδιώματα. Στο Χρ. Τζιτζιλής (επιμ.) *Οι Νεοελληνικές Διάλεκτοι*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Τομπαΐδης, Δ. Ε. 1967. *Το γλωσσικό ιδίωμα της Θάσου*. *ΕΕΦΣΠΘ* Παράρτημα Αρ. 14. Θεσσαλονίκη.
- Tozer, H. 1890. *The Islands of the Aegean*. Oxford: Clarendon Press.
- Topintzi, N. 2006. *Moraic onsets*. Thesis. UCL.
- Topintzi, N. 2010. *Onsets: Suprasegmental and Prosodic Behaviour*. Cambridge: CUP.
- Topintzi, N. & M. van Oostendorp 2009. Palatalization and Centralization in Samothraki Greek. *MEI* 29: 385-399, Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Τριανταφυλλίδης, Μ. 1993. *Νεοελληνική γραμματική: Ιστορική εισαγωγή (1938)*. τ. 3ος ανατύπωση με διορθώσεις. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Τσικής, Ν. 2002. *Γλωσσικά από το Πυργί της Χίου*. Αθήνα: Σύλλογος Πυργούσων Αττικής ‘Το Πυργί της Χίου’.
- Τσολάκη, Μ. 2009. *Μορφολογία του ιδιώματος της Σαμοθράκης: Ονοματικό και ρηματικό κλιτικό σύστημα*.: Ανέκδοτη διδακτορική διατριβή Α.Π.Θ.
- Tsopanakis, A. 1940. *La phonétique des parlers de Rhodes*. Αθήνα: Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher.
- Χατζιδάκις, Γ. Ν. 1905-1907. *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*. τ. 1-2. Αθήνα: Σακελλαρίου.
- Χόρροκς, Τζ. 2006. *Ελληνικά: Ιστορία της γλώσσας και των ομιλητών της*. Εισ.-μτφρ. Μ. Σταύρου-Μ. Τζεβελέκου. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.
- Ψάλτης, Στ. Β. 1905. *Θρακικά ή Μελέτη περί του γλωσσικού ιδιώματος της πόλεως Σαράντα Εκκλησιών*, Αθήνα: Βιβλιοθήκη Μαρασλή.